

... NA ÚVOD

Jaroslav Hašek: Jak v Itálii povstávají předsedové ministerstev / 5

O MISERA BOEMIA...

Alessandro Catalano: „Rademus barbas Italis“ (Italové a Češi nejen po Bílé hoře) / 9

Valeriano Magni: Dopis kardinálu Ludovisimu (Počátky katolické protireformace a Magniho program) (přeložila Helena Mahlerová, komentoval Alessandro Catalano) / 15

Petr Maťa: Boemia desolata (Z deníku toskánské výpravy do Čech roku 1628) / 23

Alessandro Catalano: Italský deník kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu a bouřlivý rok 1638 (pasáže z deníku přeložila Helena Mahlerová) / 29

Studentská píseň proti kardinálu Harrachovi (přeložili Alessandro Catalano, Eva Krátká, Petr Maťa, Anna Ohlidalová) / 47

Dva hanopisy na spolupracovníky kardinála Harracha (přeložil Richard Mašek, komentoval Alessandro Catalano) / 53

Florio Cremona: Obléhání Prahy roku 1648 (přeložila Helena Mahlerová, komentoval Alessandro Catalano) / 63

Arnošt Vojtěch z Harrachu: „Kromě ústřic měli jsme též čerstvého jesetera“ (Konec sporu o univerzitu) (přeložila Helena Mahlerová, komentoval Alessandro Catalano) / 71

Petr Maťa: Čechy a Morava roku 1666 v cestovním deníku toskánského šlechtice Franceska Riccardiho / 73

Galeazzo Gualdo Priorato: Historie Albrechta z Valdštejna, vévody frýdlantského (přeložila Helena Mahlerová, komentoval Alessandro Catalano) / 83

Petr Maťa: Principessa boema (Vyslanec Marco Martelli o Anně Marii Františce Toskánské a jejím českém zázemí) / 93

Pietro Domenico Bartoloni z Empoli – italský učenec 18. století o českých králích a mělnickém vínu (přeložili Helena Mahlerová a Vladimír Mikeš, komentoval Alessandro Catalano) / 99

Heřman Jakub Černín: Deník z cesty po Itálii (přeložila Eva Krátká, komentoval Alessandro Catalano) / 113

Benito Mussolini: Jan Hus, hlasatel pravdy (přeložil a komentoval Pavel Helan) / 125

Alessandro Catalano: K nevydané antologii Italská renesance Václava Černého / 135

Václav Černý: Slovo úvodem (K antologii Italská renesance) / 141

Antologie Italská renesance z pozůstalosti Václava Černého: Dante Alighieri, Angelo Poliziano, Luigi Alamanni, Francesco Petrarca (přeložili Václav Černý, Emanuel Frynta, Jan Zábřana) / 153

THOMAS BERNHARD

- Wendelin Schmidt-Dengler: Jedenáct tezí k dílu Thomase Bernharda (přeložil Tomáš Dimter) / 167
- Thomas Bernhard: Je to komedie? Je to tragédie? (přeložil Tomáš Dimter) / 172
- Má zkrátka krásné srdce (Rozhovor s Janem Antonínem Pitínským) / 177
- Bernhard říkal, že nenávidí herce (Rozhovor s Jiřím Ornestem) / 180
- Bratrův stav mohla vylepšit pouze transplantace srdce (Rozhovor s Peterem Fabjanem) / 183
- Tomáš Dimter: Bernhard o Bachmannové, Bachmannová o Bernhardovi / 185
- Ingeborg Bachmannová: Skleněné ticho při zacházení s roztržitým světem (Fragment z roku 1969) (přeložil Tomáš Dimter) / 190

LITERATURA

- Vojtěch Hladký: Vítkův Empedoklés / 194
- Petr Fantys: Abramsův příběh (nejen) o romantismu / 203
- Jiří Zizler: Básník nepřetržitého světa / 210
- Jiří Hraše: Škandál Radiojournalu a F. X. Šalda / 218
- František Vrhel: K motivu Golema v díle Jorge Luise Borgese / 230
- Jorge Luis Borges: Golem (přeložili Jan Jícha a Alena Rettová) / 235
- Thomas Stearns Eliot: Popeleční středa (přeložil Martin Pokorný) / 244
- Petr Halmay: Koncová světla / 253
- Petr Borkovec: Falconi tinnunculo / 261
- Kateřina Rudčenková: Les / 268
- Václav Burian: Z poznámek o naději / 272
- Jan Machonin: Majolika lysergová / 275

POD ČAROU

- Martin Gaži: Dvakrát o literatuře z Čech (Jürgena Serkeho Böhmisches Dörfer a Antonína Měšťana Česká literatura mezi Němci a Slovany) / 280
- Martin Bedřich: Tuť mu bába bibli vyloží (Eduarda Petru Zrcadlo skutečnosti) / 285
- Miloš Doležal: Za přízraky mrtvých (Giorgia Bassaniho Pamětní deska v Mazziniho ulici) / 289
- Jan Jandourek: Dvakrát Komárek (Martina Komárka Smrtáci a Rytíři kříže) / 291
- Jan Linka: Pod maskou autenticity (Michała Głowińskiego Černé sezony) / 294
- Jana Fantysová-Matějková: Středověké mnišství v západní Evropě (Hugh Lawrence Dějiny středověkého mnišství) / 296
- Martin Nodl: Glosy historické VII. (Antonína Klimka Velké dějiny zemí Koruny české XIV., Jan Hus na přelomu tisíciletí, Františka Kavky Ohlédnutí za padesáti lety ve službě českému dějepiscectví) / 299

- Jan Dobeš: Stále naléhavé svědectví (Victora Klemperera Deníky 1933–1941) / 305
Stanislava Moyšová, Josef Fulka: Vznášející čtení (Leopolda von Sacher-Masocha
Venuša v kožuchu, Gillesse Deleuze Masoch a masochizmus) / 310
Péter Nádas: Kertészovo dílo a jeho téma (přeložila a komentovala Marta
Morvayová) / 316
Štěpán Nosek: Linoryty z vojny (Jiřího Samka výtvarný doprovod čísla) / 319

OHLASY

- Vojtěch Hladký: Poznámka k recenzi i ke knize (ad Petr Šourek, Souvislosti
3–4/2001) / 322

VÝTVARNÝ DOPROVOD ČÍSLA

Linoryty Jiřího Samka

SOUVISLOSTI 3-4/2002 REVUE PRO LITERATURU A KULTURU

Ročník XIII. Vydává Sdružení pro Souvislosti.

ŠÉFREDAKTOR / Martin Valášek

REDAKCE / Petr Borkovec, Petr Šrámek

REDAKČNÍ KRUH / Bohuslav Blažek, Miloš Doležal, Bohdan Chlíbec, Jan Jandourek, Václav
Konzal, Jakub Krč, Jan Linka, Zdeněk Neubauer, Štěpán Nosek, Václav Petrbock, Antonín Petruželka,
Martin C. Putna, Přemysl Rut, Jan Spousta, Jiří Zajíc a další přátelé

ADRESA / Souvislosti, Pod Strojírnami 10, Praha 9, 190 00; tel. 283 892 318

E-MAIL / souvislosti@seznam.cz

INTERNET / www.souvislosti.cz

ISSN 0862-6928 / MK ČR E 6491

CENA / **99 Kč**

Obálka a grafická úprava Jiří Médílek a Jakub Krč / Sazba Lacerta (www.sazba.cz) / Osvit Marvil / Tisk
Grantis, Ústí nad Orlicí / Distribuce Kosmas, Kralupská 2/47, Praha 6, 160 00 / Přetiskování materiálů je
možné jen se svolením redakce

**Toto číslo vychází s podporou Ministerstva kultury ČR, Státního fondu kultury ČR,
Open Society Fund Praha, Nadace Český literární fond a Jakuba Krče**

JAROSLAV HAŠEK / JAK V ITÁLII POVSTÁVAJÍ PŘEDSEDOVÉ MINISTERSTEV

Signor Beramotti byl chytrák, jakého nenajdete po celých Apenninách. Jeho otec pásl ještě kozy v Abruzzách a obíral pocestné pod Monte Rosso. Byla to stará zlodějská rodina. Vittore Beramotti byl pověšen, a to byl zakladatel celého rodu. Aby nedělali tedy svému praotci ostudu, všichni Beramottiové kradli, ale neřikalo se jim *signore Beramotti, pane Beramotti, nýbrž prostě jen Beramotti*. Až z posledního stal se *signor*.

Na jeviště tedy vystupuje *signor Giuseppe Beramotti*.

Jest to příjemný pán. Již jako chlapec jevil velké nadání, a když roku 1874 byla ve sjednocené Itálii prohlášena nucená návštěva školní, byl Giuseppe pevně odhodlán, že bude pilný, aby mohl najít obživu v městě.

Tento kluk neměl rád život v horách, kde lze jeden druhého okrást jen příležitostně. Touha jeho nesla se do města, kde možno jistě lépe klamat lidi, poněvadž jich tolik žije na malém prostranství a jeden druhého nezná.

Zde má každý své kozy spočítané. A ví, že ten jich má tolik, ten opět tolik, a tak když malý Giuseppe ukradl kdysi kozla Ossiatovi z hořejší vsi, přišli hned četníci a bylo zle.

Giuseppe se tedy pilně učil. Hrom do toho malého kluka z úpatí Monte Roso! Hltá vám vzdělanost, jen aby mohl dolů do měst jít okrádat lidi.

A v dětské duši maličkého budoucího *signora Beramottiho* povstával obraz jeho budoucnosti.

Stane se obchodníkem. V tomto koutě Itálie pohlíží se na obchodníky s jistou dávkou hrůzy.

Giuseppe již od mládí slyšel po odchodu kočovných obchodníků: „Ten nás zas okradl.“

A bylo v tom také vždy mnoho pravdy. Není tedy divu, že malý Giuseppe Beramotti přál si být takovým obchodníkem, aby mohl, jak se říká, brát krajany u huby, což bylo jeho nejkrásnějším snem a největší touhou.

Vzdělával se ve škole důkladně. Jeho radostí bylo počítat, v druhé třídě provozoval mezi spolužáky pravý obchod výměnný a odíral je nestydatě. Když mu bylo dvanáct let, tu padrone školy přemluvil starého Beramottiho, aby poslal Giuseppa do města, a skutečně také zchytralý venkovský hoch objevil se po prázdninách ve Florencii.

Jeho dráha životní od té chvíle počala se pevněji utvářet. Vstoupil do obchodu.

S neobyčejnou pílí se učil všem obchodním praktikám, pak ho vidíme v Janově jako prvního příručího obchodního domu Rastatova.

Nato před soudem pro zpronevěru 180 000 lir. Soud ho však podivnou náhodou osvobodil.

Vypravovalo se, že rozdal 80 000 lir mezi soudce a s 100 000 lirami odebral se na Sicilii.

Měl pak tam proces s jednou rodinou, která mu kladla za vinu, že v noci srazil jejich živitele v přístavu palermském do moře, když ho předtím obral o los, na který připadla hlavní výhra 500 000 lir. Ať se ty věci mají jak chtějí, jisto jest, že učinil signor Beramotti překrásnou kariéru. Když probodl v jednom sicilském volebním okrese svého politického protivníka, byl zvolen svými nadšenými přáteli poslancem a vstoupil do strany vládní. Pokusil se též otrávit na jedné hostině své politické odpůrce a od té doby měl přístup ke dvoru a mohl bez ohlášení mluvit s králem. Nakonec se stal ministerským předsedou. A k jeho cti budiž řečeno, že dav si teprve v této hodnosti vyplatit hlavní výhru onoho losu v obnosu 500 000, o kterém dříve kolovalo tolik pověstí, v přístavu palermském dal na kůl postavit sochu Madonny a ověnčit ji kvítím, na památku svého ubohého přítele, který s ním šel jednou v noci procházkou kol kanálu přístavu v Palermu. Šťastná Itálie!

Kopřivý, roč. 5, č. 16, 31. 7. 1913 (J. Hašek, *Dobrý voják Švejk před válkou a jiné podivné historky*. Spisy Jaroslava Haška, sv. 10, Praha 1957, s. 178–180)

ALESSANDRO CATALANO / „RADEMUS BARBAS ITALIS“ (ITALOVÉ A ČEŠI NEJEN PO BÍLÉ HOŘE)

Peter Demetz v nedávno vydané knize *Praha černá a zlatá* opakovaně zdůrazňuje roli, kterou sehráli Italové při rozvoji Prahy, a to nejen architektonickém. V jedné z poznámek vyjadřuje podiv nad tím, že italská badatelé dosud projevíli tak malý zájem o tuto součást národních dějin, což jen potvrzuje, jak nedostačující jsou dosavadní studie a jak velký je dluh italské historiografie.¹ Vztah Itálie a Čech je téma, které přilákalo zájem badatelů již několikrát.² Bylo by asi zbytečné připomínat, že se jednalo o vztah vzájemný: Itálie na jedné straně přitahovala cizince jako kolébka renesanční kultury, na straně druhé nacházelo mnoho Italů uplatnění právě ve střední Evropě. Umělecké a obchodní styky s sebou samozřejmě přinášely promísení zvyků a tradic, ale zároveň i reflektování zjevných odlišností, které tyto dvě podobné, avšak nikoli stejné kultury vždy rozdělovaly. Není žádným tajemstvím, že je velký rozdíl mezi stavem poznání česko-italských vztahů v dějinách umění a hudby na straně jedné, a v literatuře a historii na straně druhé. O nejdůležitějších uměleckých víme alespoň něco, další Italové působící v Čechách (obchodníci, bankéři, duchovní, vojáci a jiní) však stále zůstávají velkou neznámou.

Na následujících stranách jsme se pokusili podat poněkud jiný obraz česko-italských vztahů, a to prostřednictvím autentických textů, v nichž se různými způsoby odráží obraz jedné kultury v druhé. Zájem o italskou renesanci u Václava Černého zcela nepochybně vychází z jiných zdrojů než pozornost, kterou Benito Mussolini věnoval Mistru Janu Husovi. Znalost předmětu studia českého romanisty byla nesrovnatelná s neznalostí reálií a povrchností typickou pro budoucího italského diktátora. Zajímavé ale je, že právě Hus mu byl postavou tak blízkou. Úplně jinak musíme soudit široce pojatou antologii italské renesance, která rozbíjí mýtus skrovného zájmu Václava Černého o italskou kulturu a ukazuje zákulisí pražských nakladatelství v padesátých letech.

Jádro našeho výběru však tvoří texty z doby raného novověku. Nikoli náhodou: podobně jako v jiných zemích jsou i v Česku prostudovány novější dějiny podrobněji než 17. a 18. století. Platí to i o česko-italských vztazích.³ Obraz dobového působení Italů v Čechách a Čechů v Itálii je kusý. Často jsme odkázáni pouze na to, co v třicátých letech minulého století shrnul A. Cronia ve své monografii. Jedná se o stav poznání, které není adekvátní významu italštiny pro dějiny barokní doby.

Nahlédneme-li do archivů českých a rakouských šlechtických rodů, zjistíme, že jsou plně zajímavých italských dokumentů právě ze 17. století. Proto dnes působí již

velmi zastaralé Croniův soud, že „*styky s Itálií zajisté nechyběly, ale postrádaly srdečnosti a intenzity předchozích dob. [...] A na poli literárním, uměleckém a vědeckém měla pak Itálie zatarasenou cestu němectvím, které se stávalo vždy výbojnější a vedlo českou vzdělanost k jiným pólům.*“⁴ Velmi skoupý Croniův soupis italských textů o Čechách neodpovídá skutečnosti, a naopak připomíná jedno bolavé místo italské historiografie, která má stále velký dluh vůči vypsání dějin „Italů mimo Itálii“. Kdysi na to upozornil již Antonio Gramsci, když poukázal na potřebu mapování role Italů v Evropě na začátku moderní doby: když v Itálii chybělo centrum, kolem něhož by se mohli intelektuálové soustřeďovat, přesídlila řada umělců a intelektuálů (a v neposlední řadě i duchovních) do různých evropských zemí a našla uplatnění ve státní správě, na dvorech šlechticů či jinde.⁵ Ačkoliv se objevily pokusy popsat tato bílá místa italských dějin, nepřekročilo bádání nikdy stadium přípravných prací.⁶ Je proto třeba ještě jednou zdůraznit, že kromě několika výjimek se intenzita česko-italských vztahů v době barokní dosud v konkrétní studii či publikaci pramenů neodrazila.⁷

Již anglický historik R. J. W. Evans si povšiml, že protireformace ve střední Evropě nikdy neztratila určitou italskou dimenzi, a je velmi smutné, že jeho kniha, která výrazně změnila tradiční obraz středoevropské společnosti 17. a 18. století, dosud nebyla přeložena do češtiny.⁸ Velmi závažné je podcenění úlohy italštiny jakožto kulturního jazyka v zemích střední Evropy, uvědomíme-li si, že i císař a dvořané často psali literární díla v italštině.⁹ Po obvyklé poznámce, že v habsburských zemích byla italština rozšířeným jazykem, nikdy nenásledoval hlubší rozbor, který je tolik potřebný pro pochopení novověké společnosti 17. století, v neposlední řadě i proto, že je cestou k poznání tehdejšího každodenního života – korespondence, rodinných vztahů a cest do zahraničí.¹⁰ Pro mnohé historiky bude možná překvapením, že významná část korespondence různých šlechticů byla často vedena italsky a že četba italských literárních děl v originálu byla tehdy pro vyšší sociální vrstvy samozřejmostí.¹¹ Italština byla koneckonců jeden z jazyků habsburského soustátí, a nemohla proto chybět ve výchově mladého šlechtice. Mnoho italských rukopisů ve středoevropských knihovnách a archivech stále čeká na toho, kdo je vynesie na světlo: kdokoli je byt jen zběžně obeznámen s texty tohoto typu, ví, že právě italština je často tou největší překážkou, s níž se musí historik potýkat.¹² Tyto archivní materiály potvrzují známou teorii Václava Černého, že nemá smysl pokoušet se „*vykombinovat, vykonstruovat nějaký přímý a určitými osobnostmi i díly doložený vliv marinismu a Marinioho na naši poezii.* [...] *Marinismus vlíná do české kultury jinak: společenským stykem.*“¹³ (zvýraznil V. Č.) Nejsem si jist, bylo-li šťastné nazvat tento životní styl „marinismem“, je však navýsost zřejmé, že od dvacátých let 17. století přehlušila italská kultura španělský vliv a udržela své pozice hluboko do 18. století, kdy byla nahrazena vkusem francouzským.

Výběr textů v tomto tematickém bloku Souvislostí by chtěl představit alespoň

základní výsledky bádání v italských a středoevropských archivech za posledních několik let.¹⁴ Kromě vojáků, kteří sehráli významnou roli při odstranění Valdštejna, působilo v novověkých Čechách ještě několik dalších skupin Italů. Například nemálo italských rodin poslalo dcery do dalekých krajů na severu, aby spojily své osudy s českými zeměmi. Známe naopak i několik českých šlechticů, jež se odstěhovaly do Itálie. Velmi podceňná je otázka vlivu papežského dvora v okamžiku, kdy se kurie pokoušela o znovuzískání ztraceného evropského prostoru, málo probadané jsou vztahy mezi Prahou a apoštolským stolcem. V době rostoucí rekatolizace není překvapením, že velkou italskou skupinu v Praze tvořili duchovní, kteří v Čechách pomáhali znovu nastolit katolicismus podle tridentského vzoru. Bez jejich spolupráce by byla rekatolizace českých zemí jen těžce představitelná. Často se právě oni dostávali do střetu s místními politiky a duchovními, jak o tom svědčí například tisíce dopisů, které adresoval kapucín Valeriano Magni římské kongregaci pro rozšíření víry. Magni byl jedním z nejdůležitějších pomocníků kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu, postavy, již česká historiografie velmi zanedbávala. Dosud toho málo víme nejen o jeho vztazích s Itálií či se Španělskem, ale i o jeho přítomnosti v Praze či o společenských kontaktech jeho rodiny.¹⁵ Například za jedním z nejdůležitějších objevů české literární historie (neznámého rukopisu Calderona de la Barca) se skrývá knihovna manželky vnuka kardinála Harracha.¹⁶ Kromě Harrachova programu provádění katolické reformace nabízíme ukázkou jeho „deníků“, které představují jeden z nejdůležitějších pramenů k české rekatolizaci vůbec. Čtenář může ocenit jemnou ironii jeho zápisů a široký kulturní záběr. Harrach rád spolupracoval s Italy, ačkoli kvůli tomu musel čelit mnoha útokům. Povzdech *O misera Boemia* (Ach, ubohé Čechy), jež pochází z pera jednoho z italských Harrachových spolupracovníků a který dal název celému přítomnému bloku, navíc svědčí o tom, že si Italové byli vědomi neradostného stavu českého království. Dva latinské pamflety, které publikujeme, dostatečným způsobem dokládají, nakolik byla pro někoho přítomnost Italů (a cizinců vůbec) v českém prostředí nežádoucí. Pestrý život italské menšiny v Praze je probádán jen pro 16. století¹⁷ a roli italských duchovních zachycuje také zpráva o obléhání Prahy roku 1648, kterou sepsal bývalý barnabita Florio Cremona, postava málo známá, ale velmi zajímavá. Vysokou úroveň italského dějepisceví, kterou si může každý sám porovnat s dobovou českou produkcí, představují nejvýznamnější italský historik té doby Gualdo Priorato a učenec Bartoloni z Empoli, autor jednoho z nejrozsáhlejších historických děl věnovaných české minulosti a básnické skladby oslavující mělnické víno.

Autory ostatních textů jsou cestovatelé a vyslanci: ve známém a velice dobře napsaném cestopise Heřmana Jakuba Černína z Chudenic se odráží fascinace Římem a pulzující život římské německé menšiny, o níž dosud bohužel víme rovněž velmi málo.¹⁸ Deník z výpravy toskánského velkovévody do Prahy roku 1628, cestovní deník toskánského šlechtice Francesca Riccardiho a zpráva Marca Martelliho uka-

zují dostatečně, jak byly Čechy zdevastované třicetiletou válkou vnímány tehdejšími italskými návštěvníky.

Většina textů nás vrací do doby, na niž jsme ještě donedávna pohlíželi s despektem. Může se nám zdát podezřelá kvůli nezájmu vyšších vrstev o to, co pro nás dnes představuje největší symbol národního citění – jazyk. Tehdy však platilo, že kultura byla kulturou všude. Existovala pouze jedna, nadnárodní kultura, která byla uznávána v Praze jako v Římě, ve Vídni jako v Paříži. V zemích od sebe velmi vzdálených nacházíme v knihovnách často tytéž knihy a nebylo přitom vůbec důležité, v jakém byly napsány jazyce (to, že kniha byla napsána italsky, bylo dokonce vnímáno jako určitá přednost). Doba, kdy se národní identita poměřovala s národním jazykem, byla tehdy ještě nepředstavitelná a málokterý ze šlechticů té doby by předpokládal, že nebude vnímán jako obhájce zemských práv, ale jako zrádce národních zájmů. Naštěstí se naše vnímání barokní doby již hodně změnilo, avšak stále ještě nezmizel strach z kultur, které jsou nám blízké, ale zároveň se od té naší liší. Ještě dnes je synonymem špatného vkusu argument (zne)užívání cizích vzorů. Když slyšíme, co se – i v intelektuálních kruzích – povídá o integraci do Evropské unie, máme silný pocit, že představa jedné celoevropské kultury je opravdu nenávratně ztracena. Jako by se národní identita opravdu měřila tím, jestli se koblily budou prodávat volně, nebo balené v sáčku.

POZNÁMKY

- 1 P. Demetz, *Praha černá a zlatá*, Praha 1999, s. 472.
- 2 Základní práce o česko-italských vztazích: A. Cronia, *Čechy v dějinách italské kultury (tisíciletá žeň)*, Praha 1936. Viz ale také A. Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, Padova 1958; pro starší dobu F. Tadra, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897; základní dílo o světě umění: P. Preiss, *Italští umělci v Praze. Renesance, Manýrismus, Baroko*, Praha 1986. Mnoho nových podnětů k renesanci obsahuje sborník S. Gracioti (ed.), *Italia e Boemia nella cornice del rinascimento europeo*, Firenze 1999 (k vydání se připravuje podobný sborník věnovaný barokní době). Úvod do italské přítomnosti v novověkých Čechách podal italský historik G. Cengiarotti, *Considerazioni introduttive intorno ai caratteri della presenza italiana in Boemia (sec. XVI–XVIII). Lineamenti storici*, Poggibonsi 1987. Mnoho zajímavých informací rovněž přinášejí četné katalogy výstav, které se konaly v posledních letech. Existují i důležité práce italských historiků, v Čechách nepříliš známé, například F. Gui, *I gesuiti e la rivoluzione boema. Alle origini della guerra dei trent'anni*, Milano 1989; D. Caccamo, *Eretici italiani in Polonia, Moravia, Transilvania (1558–1611). Studi e documenti*, Firenze 1970; D. Caccamo, „Il rinnovamento cattolico nell'Europa orientale“, *La Chiesa nell'età dell'assolutismo confessionale, Storia della Chiesa*, XVIII/2, Milano 1988, pp. 221–271; a nakonec velmi zajímavá studie o četných apologiích češtiny na konci 18. století – G. Dell'Agata, „La questione della lingua presso i cechi: le apologie del ceco nell'ultimo quarto del XVIII secolo“, *Studi sulla questione della lingua presso gli slavi*, ed. R. Picchio, Roma 1972, pp. 327–344.
- 3 Viz například málo známý J. Rosendorfský, *Riflessi di Roma nella letteratura ceca dal risorgimento ad oggi* Spisy univerzity J. E. Purkyně v Brně, Filosofická fakulta 160, Brno 1971.

- 4 Cronia, c. d., s. 77.
- 5 A. Gramsci, *Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura*, Torino, Einaudi 1949.
- 6 Viz práce C. Morandi, „Italiani nella vecchia Austria“ [1941], *Scritti storici*, ed. A. Saitta, Roma, Istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea, 1980, I, s. 526–531; „Italiani in Ungheria e in Transilvania“ [1941], *Ibidem*, s. 532–537; „Appunti e documenti per una storia degli Italiani fuori d'Italia (A proposito di alcune note di Antonio Gramsci)“ [1949], *Ibidem*, s. 78–84.
- 7 Několik podnětů, kam by se mohlo bádání ubírat, je obsaženo v následujících studiích: J. Polišenský, „Rassegna delle fonti per la storia e la cultura italiana in Cecoslovacchia“, *Historica*, 1967, 14, s. 271–278; J. Polišenský, „Le relazioni tra la Boemia e l'Italia al tempo di Giordano Bruno e Galileo Galilei“, *Philologica pragensia. Časopis pro moderní filologii*, 1981 (LXIII), 24, s. 6–12; Z. Hojda, „Zastavení nad novým soupisem italik od Jaroslavy Kašparové a nad literaturou k česko-italským vztahům vůbec“, *Folia historica bohemica*, 1991, 15, s. 481–497.
- 8 R. J. W. Evans, *Felix Austria*, Milano 1981, p. 394. Originál knihy je samozřejmě anglicky: R. J. W. Evans, *The Making of the Habsburg Monarchy. 1550–1700. An Interpretation*, Oxford 1979. Český viz alespoň R. J. W. Evans, „Bílá hora a kultura českých zemí“, *Československý časopis historický*, 1969 (XVII), 6, s. 845–862. Mnoho podnětů obsahuje i sborník *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. by R. J. W. Evans and T. V. Thomas, Houndmills-London 1991.
- 9 Srovnej staré práce M. Landaua, *Die italienische Literatur am österreichischen Hofe*, Wien 1879 a U. de Bin, *Leopoldo imperatore e la sua corte nella letteratura italiana*, Trieste 1910.
- 10 O cestách do zahraničí viz průkopnické studie: J. Pánek, *Výprava české šlechty do Itálie v letech 1551–1552*, Praha 1987; a J. Pánek, „Čeští cestovatelé v renesanční Evropě. Cestování jako činitel kulturní a politické integrace“, *Český časopis historický*, 1990 (LXXVIII), s. 661–682.
- 11 O italské literatuře v Čechách viz také J. Kašparová, „K problematice českých překladů italských děl v naší starší literatuře“, *Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků SK ČSR*, 1990 (VI), 1, s. 79–111.
- 12 Velmi jasný příklad o důležitosti těchto dokumentů představují práce českého archiváře Šolleho o Galileově procesu na základě korespondence, která je dochována v náchodském archivu: Z. Šolle, „Galileo Galilei. Nový pohled na pověstný proces“, *Studia Comeniana et historica*, 1977, 16, s. 105–133; Z. Šolle, *Neue Gesichtspunkte zum Galilei-Prozess (Mit neuen Akten aus böhmischen Archiven)*, Wien 1980.
- 13 V. Černý, *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*, Praha 1996, s. 204–205. O tom viz také J. Pelán, „Sulla questione del ‚Marinismo‘ nella poesia barocca ceca – K otázce ‚marinismu‘ v české barokní poezii“, *Rivista dell' Istituto Italiano di Cultura di Praga – Časopis Italského kulturního institutu v Praze*, V (1999, 2 – 2000, 1), s. 30–45.
- 14 Užitečný seznam římských knihoven a způsobu katalogizace nachází čtenář v článku H. Beránkové, „Možnosti heuristiky k dějinám českého knihtisku v římských knihovnách s historickými fondy“, *Knihy a dějiny*, 1996 (III), 2, s. 33–44.
- 15 „Vztahy Harrachovy ke Španělsku ovšem touto knihou zdaleka nejsou postiženy v plné šíři. K takovému vylíčení by bylo potřebí povšimnout si mnohem podrobněji, než činí Krásl, např. styků Harrachových se španělskou stranou při volbě papežů, jichž se Harrach zúčastnil, jeho deníkových zápisů, líčících jeho duchovní dojmy z Itálie, jeho korespondence se španělskými vyslanci na císařském dvoře i se synovcem Ferdinandem Bonaventurou, který byl v letech 1660–1662 císařským vyslancem na dvoře madridském, a jiných materiálů bohatého harrachovského archivu v Brucku nad Litavou“, Z. Kalista, *Ctihodná Marie Elekta Ježšova*, Kostelní Vydří 1992, s. 209.
- 16 „Mezi diváky slavnostního představení v Madridu seděla mladá dáma z Čech, nadšená titelka divadla, a Calderóna zvláště: Marie Josefa (María José) hraběnka Harrachová, dcera rakouského vyslance na španělském dvoře, známého diplomata a důvěrníka císaře Leopolda I., Ferdinanda-Bonaventury

- hraběte Harracha. S jejími knihami, anebo mezi knihami její matky, rozené hraběnky Lambergové, přišel do Čech opis obdivovaného dramatu. [...] Roku 1682 se mladá Harrachovna vdala za Jana Josefa hraběte Kuenburga, sňatek dvou lidí kulturně citících španělsky (*españolizados*). A její španělská knihovna i se španělskými rukopisy se s ní stěhovala ke Kuenburgům na Mladou Vožici, kde se po její smrti rychle vytratilo povědomí o tom, co manuskripty tají, neboť autorovo jméno na nich nestálo.“ V. Černý, „Zpráva o objevu, identifikaci a edici dvou ztracených Calderonových dramát“, V. Černý, *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*, Praha 1996, s. 44.
- 17 Bohužel neexistuje pro novověkou Prahu žádná studie, která by se dala srovnat s J. Janáčkem, „Italové v předbělohorské Praze (1526–1620)“, *Pražský sborník historický*, 1983, 16, s. 77–118.
- 18 I. Polverini-Fosi, „A proposito di una lacuna storiografica: la nazione tedesca a Roma nei primi secoli dell'età moderna“, *Roma moderna e contemporanea*, 1993, 1, s. 45–55. O česko-německých vztazích v době třicetileté války viz alespoň G. Lutz, „Roma e il mondo germanico nel periodo della guerra dei Trent'anni“, *La Corte di Roma tra Cinque e Seicento. „Teatro“ della politica europea*, ed. G. Signorotto e M. A. Visceglia, Roma, Bulzoni 1998, s. 425–60.

ALESSANDRO CATALANO (1970) je italský bohemista. Vystudoval bohemistiku a dějiny na Univerzitě La Sapienza v Římě, kde dokončil také postgraduální studium (obor slavistika) a obhájil disertační práci o Arnoštu Vojtěchovi hraběti z Harrachu (1598–1667). Českou literaturu přednáší na univerzitě ve Florencii a v Pise a překládá (mj. M. Součková, B. Hrabal, J. Kolář, V. Nezval, M. Viewegh).

BENITO MUSSOLINI / JAN HUS, HLASATEL PRAVDY

Kniha *Giovanni Huss il Veridico* – doslova „Jan Hus, pravdomluvec“, významově přesněji však spíše „Jan Hus, hlasatel pravdy“ – z pera tehdejšího socialistického žurnalisty a pozdějšího italského fašistického Duceho vyšla v Římě v nakladatelství Podrecca e Galantara roku 1913. Mussolini zde o Husovi píše s největšími sympatiemi. Slavný italský historik Renzo De Felice se dokonce domnívá, že nelze vyloučit, že sám Mussolini se cítil nějakým způsobem morálně a psychologicky spřízněný s Husovou postavou a že v něm viděl svůj určitý vzor. To se jeví velmi pravděpodobné zejména na základě souznění onoho „veridico“, které je přiřknuto Husovi, a pseudonymu „vero eretico“ (opravdový kacíř), kterým Mussolini někdy podepisoval články ve svém „socialistickém období“. Jeho pseudonymy přitom svědčí o osobních duševních stavech, jimiž viděl sám sebe. Určité sympatie k českému prostředí obecně se někdy nacházejí i v dalších pracích mladého Mussoliniho. Například v jeho románu *Claudia Particella, milenka kardinála* z roku 1909 (překlad Karásek a kol., Brno 2000) si za postavu kardinálova kočího vybral „Čecha, schopného udržet tajemství i za nejtěžšího mučení“. V období 1. světové války pak Mussolini ve svém listě *Il popolo d'Italia* (Italský lid) psal o československých legiích jednoznačně oslavně, někdy až s entuziasmem. Tato situace se změnila až později, kdy již držel otěže moci jako ministerský předseda fašistické Itálie. Tehdy bylo jeho dílko o Husovi dokonce v době příprav Lateránských dohod staženo v Itálii z oběhu, aby neprovokovalo případné čtenáře antiklerikálním postojem Mussoliniho mládí. Na druhé straně však bylo běžně uváděno v Duceho oficiálních životopisech a je evidováno i ve velké italské *Treccaniho encyklopedii* (Enciclopedia Italiana, 1–36, ed. Giovanni Treccani a kol., Milano 1929–1938).

Mussoliniho kniha o Husovi nikdy nevyšla česky celá. V Itálii však byla po druhé světové válce vydána kromě začlenění do sebraných spisů Benita Mussoliniho samostatně ještě dvakrát: v roce 1948 v Římě, jako náhrada za první, téměř nedostupné vydání, a podruhé s předmluvou Renza De Feliceho v Palermu v roce 1988. Dvakrát vyšel její anglický překlad – pokaždé v New Yorku, v roce 1929 a 1939. O vzniku Mussoliniho knihy o Husovi i jejich osudech jsem již pojednával jinde¹ (připravuje se i její české vydání), proto bych se zde blíže zmínil o Mussoliniho úvodu a kapitole, které zde otiskujeme.

Jak sám autor uvádí v předmluvě, kniha je kompilační prací. První jmenovaný spis byl Mussolinimu skutečně vydatnou, zřejmě nejdůležitější předlohou. Autoro-

vo jméno je pravděpodobně redakční chybou zkomoleno, jedná se o francouzského slavistu Louise Légera (1843–1923). Studie *Huss et les Hussites* byla publikována původně ve zmiňované Revue Suisse, odkud také – soudě podle vlastního údaje – Mussolini čerpal (jeho bibliografický údaj ročníku 1879 je však chybný), a poté vydaná knižně ve dvou svazcích v *Nouvelles etudes slaves I, II* (Paříž 1880 a 1886). Légerovy spisy Mussolinimu zprostředkovaly studie Františka Palackého a Václava Vladivoje Tomka. Další cennou předlohou mu byla práce německého historika Friedricha von Bezolda *Geschichte der deutschen Reformation*. Z rozsáhlé práce Cesare Cantù (1804–1895) *Storia Universale* (Torino 1887) i z knihy kardinála Josepha Hergenröthera *Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte* (Freiburg im Breisgau 1876–1880; italský překlad Enrico Rosa, Firenze 1904–1910) využil jen skutečný zlomek týkající se husitského tématu. Dále si pomohl heslem Hus z rozsáhlé práce encyklopedického charakteru *Biografia universale antica e moderna* (Obecná biografie stará a nová). Jednalo se o původní francouzskou encyklopedii vydávanou od roku 1811 v Paříži, která byla přeložena do italštiny (Venezia 1822 až 1841). Oním nespecifikovaným menším spiskem, který Mussolini v předmluvě zmiňuje, je dílko P. F. Erizza *Giovanni Huss il Riformatore Boemo* (Padova 1878). Pokud je mi známo, jedná se o jedinou samostatnou italskou práci o Husovi, která byla před Mussoliniho knihou napsána. Erizzova kniha není příliš významná, důležitější však je, že Mussolini v předmluvě opomenul zmínit svůj další pramen, práci Francouze Emila de Bonnechose *Lettres de Jan Hus*, vydanou poprvé v Paříži roku 1845. Z tohoto díla sice nečerpal pro samotný text knihy, avšak přeložil z něj některé Husovy listy, jež jsou umístil do přílohy publikace. Z hlediska dalšího Mussoliniho osudu je jistě zajímavý závěr úvodu, kterým autor odkazuje svůj spis do rukou čtenářů.

V kapitole Žižka a husitská válka vychází Mussolini nejvíce z Bezolda a hlavně z Légera, který čerpal zejména z knihy o Žižkovi od V. V. Tomka. Závěr kapitoly je literárně zajímavější, poněvadž je vlastním Mussoliniho shrnutím Husa a husitství.

Kapitola je – stejně jako celá kniha – plná nepřesností. Nutno však poznamenat, že do značné míry tomu tak je již vinou Mussoliniho předloh. Mussolini například uvádí dvě podmínky souhlasu utrakvistů pro přijetí Zikmunda českým králem. Požadavků bylo ve skutečnosti osmnáct a ony dva uvedené body byly pouze jejich součástí. Též do Plzně Žižka dorazil dříve, než byla obležena. Národnostní pnutí v období husitských bouří též těžko chápat jako nacionalismus v dnešním slova smyslu, projevující se od 19. století.

Dle opisu z Légera je italskému čtenáři předkládán text písně Ktož jsů boží bojovníci. Jistebnický kancionál, který je rukopisem písně takřka současným, byl objeven až na počátku 70. let 19. století, a proto byla dříve píseň uváděna podle zmíněného, poněkud odlišného textu tištěného v Mladé Boleslavi roku 1530. Ten použil i Léger. Rozdíl oproti verzi Jistebnického kancionálu je zřetelný již na začátku pís-

ně, kdy se italský text drží předlohy ze 16. století, jež začíná plurálem 2. osoby, namísto osoby třetí, následující druhá a třetí sloka jsou pak uvedeny v opačném pořadí, sedmou sloku Mussolini vynechal. Právě na závěrečný verš písňě poukazuje Mussolini jako na krutost tábořského vojska, „*předstihujícího v barbarství římskou církev*“, avšak v tomto případě neoprávněně, neboť byl k písni přidán až v období válek proti Turkům. Mussolini pak doplňuje k poslednímu verši mladoboleslavské verze ještě další slova navíc: „*bez smilování*“.

Po písni následují informace – opět zprostředkované Légerem –, jež z větší části podává kronika Vavřince z Březové. I zde nalezneme chybné údaje: např. Žižka nepřijel s vojsky 20. června, nýbrž již 20. května 1420 a táboritě „*stříhali mužům kníry, ženám vlasy či oděv nebo drancovali kostely a kláštery*“ již den po svém příjezdu do Prahy! Těž drancování kostelů a klášterů probíhalo již od roku 1419.

Mussolini hovoří dále o táboritském masakru obyvatel Prachatic. Špatným opisem Légera komolí název města na „Rachatice“ a špatně opisuje i počet upálených v sakristii kostela, jichž Vavřinec z Březové uvádí 85.

Rovněž zpráva o sedmi tábořských kněžích, které Žižka nechal upálit v Praze v prosinci roku 1420, je mylná. Tentokrát však za to může Léger. Jedná se o záměnu s 11 katolickými kněžími, které nechal Žižka upálit po dobytí hradu Řičan na počátku prosince 1420.

Nikoliv nepravdivé, avšak nepřiliš jasné či nepřesné je i líčení následující. Jako historický fakt přejímá z Légera Mussolini i legendu o Žižkově smrti a jeho přání nechat svoji mrtvolu rozsápat zvěří a z kůže vyhotovit buben. Tato legenda pochází od Aenea Silvia Piccolominiho, o jehož averzi vůči Žižkovi nelze pochybovat.

Těž pojednání o českých bratřích, převzaté z Bezolda, není fakticky přímo nekořektní, stručností však dochází k určitým nepřesnostem, mj. je tu zkomoleno i jméno Jana Drändorfa na „Diandorf“ a chybně je uvedeno datum jeho upálení 1245 namísto 1425; nesprávné je však i místo jeho smrti, neboť nebyl upálen ve Wormsu, nýbrž v Heidelbergu, což je již chyba Bezoldova.

Po kompilačním textu následuje v závěru kapitoly v podstatě shrnující Mussoliniho pohled na husitství, který do jisté míry charakterizuje i autorovu vlastní osobnost. Hovoří zde o dvou „*neoddělitelných složkách*“ hnutí, jimiž jsou: náboženství a nacionalismus. Husa přitom vidí jako toho, kdo shrnuje a řídí veškeré úsilí – z této věty vyznívá Mussoliniho pojetí úlohy osobnosti v dějinách. Husovu smrt vnímá jako prvek, který „*zusuščuje*“ předchozí učení, přičemž poukazuje na hanebnost jeho soudců, tedy katolické církve, zároveň však si v předchozím textu všímá i barských krajností husitů. Komentuje i charakter husitského hnutí a zejména to, že po jeho rozmachu se štěpí na různé skupiny, radikální a umírněnější. Reflektuje, že válka soupeře vyčerpala, hnutí končí kompromisem a především že „*kacířství bylo zabito politickou stranou*“ – tj. jednou ze stran, která vznikla štěpením hnutí a která zlikvidovala stranu radikální. Zde se Mussolini projevuje jako politický stratég.

I hodnocení, že „*táboritství je ve skutečnosti hnutím více politicko-sociálním než náboženským*“, je příznačné pro náhled tehdejšího revolučního socialisty. V těchto větech můžeme zřetelně vidět profil Mussoliniho názoru na společnost – na stranický boj štěpící síly i na sociální aspekty.

Pavel Helan

ÚVOD

Líčit život Jana Husa není jistě – alespoň v Itálii a s prostředky, které jsou zde k dispozici – nejsnadnější podnik. Latinské spisy českého heretika jsou v našich knihovnách nedostupné, české spisy nebo spisy přeložené do češtiny nebyly zatím převedeny do italštiny a ani pisatel těchto řádků nemá štěstí náležet k malé skupině Italů, kteří umějí číst plyně česky.

Přes tyto dosti velké potíže se domnívám, že jsem vykonal dílo, které není neužitečné. Doufám, že četba těchto stran učiní publiku volnomyšlenkářů důvěrně známou dobu, život a dílo nejméně známého ze zaalpských kacířů. Pro bibliografickou potřebu uvádím, že jsem si ve svých bádáních dosti posloužil těmito spisy: Luigi Loger, *Huss et le Hussites* (publikováno v *Revue Suisse* 1879); Bezhold, *Storia della Riforma in Germania*; Cantù, *Racconti di Storia Universale*; *Biografia Universale*; Kardinál Hergenröter, *Storia Universale della Chiesa*; a také nějakým dalším, méně významným.

Odevzdávaje tento spisek tisku, přál bych si, aby ve čtenářově nitru vzbudil zášť k duševní i světské tyranii jakékoliv formy, ať teokratické, či jakobínské.

ŽIŽKA A HUSITSKÁ VÁLKA

Husův mstitel, legendární český hrdina, jehož život načrtla také George Sandová, se narodil na jihu Čech, v Budějovicích, neví se přesně kdy. V mládí se účastnil domácích válek, které sužovaly království Václava, lenocha. Snad v jedné z nich přišel o jedno oko. V letech Husova kázání v Betlémské kapli byl Žižka komořím královny Žofie, Husovy obdivovatelky a ochránkyně.

Žižka zůstal do smrti krále Václava ve stínu. Nástupcem se měl stát Václavův bratr Zikmund, německý císař a uherský král, osoba Čechům neblaze známá, poněvadž nehledě k průvodnímu glejtu zanechal Husa pomstě římské kurie. Utrakvisté se zdáli být ochotni Zikmunda přijmout pod těmito dvěma podmínkami: 1. svobodné vykonávání jejich bohoslužby, 2. reforma církve. Avšak lid mezitím využíval bezvlády, aby projevil svou nenávisť vůči římské církvi a prelátům. Velká shromáždění lidu se konala v okolí měst a na vyvýšených místech, která dostávala jména převzatá z Bib-

le; jedno z nich se stalo nejproslulejší: Tábor. Měsíc před Václavovou smrtí dav shromážděný na hoře Tábor rokoval o jeho sesazení a nahrazení biskupem naprosto nezávislým na římské církvi. Po Václavově smrti se stal Tábor centrem odporu proti Zikmundovi. Tato rezistence byla vedena Žižkou, který na sebe již upozornil svojí odvahou v tažení proti Praze.

Mezitím Zikmundovi přívrženci sevřeli v obležení Plzeň. Obyvatelé tohoto města se odvolali k Žižkovi. Tady začíná vojenská kariéra českého hrdiny. Bránil Plzeň, avšak musel ustoupit před nepřítelem, který byl co do počtu desetkrát silnější. Podmínky však byly výhodné: utrakvistická bohoslužba bude mít od této chvíle svobodné občanské právo a jemu, Žižkovi, bude dovoleno spolu s přívrženci svobodně od táhnout na horu Tábor.

Než však dorazil na místo, musel zvítězit v bitvě proti dvěma tisícům císařských jezdců. Když se v březnu roku 1420 vrátil do Tábora, komunita již měla stanovený pevný řád. Zvýšil se počet rodin. Nejhorlivější příznivci náboženské reformy, nejurputnější nepřátelé papeže a císaře se masově hrnuli na svatou horu. Měšťané, rolníci i malí vlastníci prodávali své majetky a vstupovali do tábořské komunity. Táborité přijali jméno „*Boží bojovníci*“. Byli rozhodnuti žít – politicky – bez vládce. Snad chtěli založit republiku nebo rozšířit svoji komunitu po celých Čechách. Byli nacionalisty. S jejich „*vroucným přáním založit království Boží na zemi se mísila víra ve zvláštní poslání českého národa; s povinností dostát Božím zákonu se výtečně spojovala stará averze vůči Němcům, které bylo možno potírat stejně jako nezvané cizince a jako katolíky, nepřátele Vyvolených*“. (Bezhold)

Zde je hymnus *Boží bojovníci*, který zpívali jdouce do bitvy:

Voi siete i campioni di Dio – e della sua legge – domandate a Dio l'aiuto e sperate in lui – e in fin dei conti, con lui – vincerete sempre.

Ktož ste boží bojovníci / A zákona jeho, / Prostež ot Boha pomoci / A úfajtež v něho, / Že konečně vždy s ním svítězíte!

Questo Signore ci ordina di non temere coloro che tormentano i corpi – egli ci ordina di sacrificare la nostra vita, per l'amore del prossimo - Così, fortificate, virilmente, i vostri cuori.

Tenť Pán velí se nebáti / Záhubcí tělesných; / Velíť i život ztratiti / Pro lásku bližních svých, / Protož posilňte zmužile srdcí svých.

Il Cristo vi ricompenserà dei vostri mali – lo promette e al centuplo – colui che per il Cristo sacrifica la sua vita, né avrà una eterna.

Kristus vám za škody stojí, / Stokrát viac sľubuje; / Pak-li kto proň život složí, / Věčný miéti bude: / Blaze každému, ktož na pravdě sejde!

[posl. řádek Mussolinim nepřeložen]

Così dunque arcieri e lancieri – dell'ordine equestre – alabardieri e portaflagelli – di ranghi diversi – ricordatevi bene tuti – le bontà del Signore
Pročež střelci, kopidlníci / Řádu rytieřského, / Sudličníci a cepníci / Lidu
rozličného / Pomněte všickni na Pána štědrého!

Non temete il nemico, non temete il numero. Abbiate nei cuorii vostro Dio
– combattete con lui e per lui e non fuggite mai dinnanzi al nemico.
Nepřátel se nelekajte, / Na množstvie nehleďte, / Pána svého v srdci jmějte, /
proň a s ním bojujte / a před nepřátely neutiekajte.

Altra volta gli czechi dicevano e avevano questo proverbio: con un buon
capitano si vince la battaglia e con lui un buon servitore diventa cavaliere.
Dávno Čechové říekachu, / a přieslovie jměchu: / Že podlé dobrého pána /
Dobrá jiezda bývá, / S nimž věrný sluha rytieřstvie dobývá.

[Chybí sedmá sloka: Vy, pakosti a drabanti, / Na duše pomněte, / Pro
lakomstvie a lúpeže / Životov netratte / A na kořistech se nezastavujte.]

Ricordatevi la parola d'ordine che vi hanno dato: obbedite ai vostri capitani
– soccorretevi reciprocamente. Ognuno stia attento e resti al suo posto.
Heslo všickni pamatujte, / Kterěz vám vydáno; / Svých hajtmanov
pozorujte, / Retuj druh druhého, / Hledíž a drž se každý šiku svého.

E poi giocondamente gridate: Su! Contro di loro! Su! – Afferrate le armi! –
Gridate: Dio è il nostro Signore – Colpite! Uccidete! Senza pietà!
A s tím vesele zkřiekňte, / Řkúc: Na ně, hrr na ně! / Braň svú rukama
chytňte, / Buoh náš pán zkřiekňte, / Bijte! Zabijte! žádného neživte. [posl.
věta přel. doslova „bez smilování“]

Nábožensko-válečný fanatismus táboritů byl úžasný. Žižka je organizoval vojensky. Hora Tábor byla obehnána zdí zpevněnou věžemi a baštami. Z této hory táborité konali výpady do Čech, aby hledali a vyhlazovali stoupence římské kurie a císaře Zikmunda. Stoupenec Husa, který před smrtí proklamoval svobodu myšlení, hlásaje „že se nemá zabíjet kacíř jako takový“, předstihovali v barbarství římskou církev. Průchod táboritů znamenal plenění, požáry, ničení, masakry. Zdá se, že Žižka tyto výstřelky neschvaloval a že jeho názory byly umírněnější, avšak táborští kněží, kteří šli před bojovými oddíly, neměli výčitky a nekladli překážky výbuchům svého fanatismu. Táboritismus odvrhuje skoro všechny svátosti, odstraňuje mši, zachovává pouze posvěcení chleba a vína (utrakvismus), odmítá všechny molitby kromě Otče-náše, nepřipouští kápě, dalmatiky ani jiné církevní ozdoby. Tyto ozdoby jsou dábel-

skými nálezky, které je třeba zničit. Protivníci táboritů jsou nepřátelé Boží: svatým dílem je zničit je.²

1. března 1420 vyhlásil papež Martin V. proti husitům křížovou výpravu a 17. téhož měsíce vyzval císař Zikmund německá knížata k tažení proti vzbuřeným Čechům. Avšak Praha se připravovala vzdorovat. Táborité jí vytáhli na pomoc. 20. června vstoupil Žižka, triumfálně přijat, do hlavního města a ujal se velení obrany. Papežští křížáci z Německa, Rakouska, Uher, Francie a dokonce až z Aragonie začali místo obléhat. Žižka je však rozprášil. Sám Zikmund, poté co se dal *pro-forma* v chrámu na Hradčanech korunovat, upustil 30. července od obléhání Prahy.

Jakmile zmizelo vnější nebezpečí, započaly znovu vnitřní boje, vyvolávané přehnanou, téměř divokou zbožností táboritů. Někteří z nich, nenávidíce světskou marnivost, procházeli městem a stříhali mužům kníry, ženám vlasy či oděv nebo drancovali kostely a kláštery. Žádali radikální změny ve správě pražské obce. V tragických sporech vyvolaly tyto žádosti, diktované přepjatým fanatismem, vážné nepokoje a obyvatelé Prahy radostně zdravili nepohodlné návštěvníky, když se rozhodli vrátit zpět na svůj Tábor.

Poté co opevnil Prahu, pokračoval Žižka v očistné válce v celých Čechách. V listopadu roku 1420 obléhal pravověrné město Rachatice, a dobyv je, nechal tam spáchat velký masakr. Všichni zajatci byli odsouzeni na hranici, kromě sedmi, kteří patřili k sektě utrakvistů a zachránili si život. Pětadvacet nešťastníků, kteří se provinili tím, že odmítli vyznávat utrakvismus, bylo uzavřeno do sakristie, která byla za pomoci smoly a slámy zapálena.

Také v Praze si Žižkova kacířská pravověrnost vyžádala oběti. V prosinci roku 1420 nařídil upálit sedm táboritských kněží, kteří se mu zdáli být podezřelí.

Během celého roku 1421 vedl Žižka drobné války v severozápadních Čechách. Dobył Chomutov a mnohá další zstrašená města mu otevřela brány. Na Orebu se setkal s příbuznou sektou Orebitů. Během obléhání Litoměřic se Žižka zmocnil hradu, jež si podržel pro sebe a nazval ho *Kalichem*, na počest utrakvistického učení.

Na sněmu čáslavském vyhlásily české a moravské stavy Zikmundovo sesazení, slavnostně se přihlásily ke čtyřem pražským artikulům a prohlásily zároveň nepřítel každého, kdo by zmíněným artikulům odmítal věrnost. V očekávání krále, kterého Žižka žádal po polské královské dynastii, byla správa země svěřena dvaceti místodržícím, mezi nimiž byl na prvním místě Žižka. Aby se v Čechách znovuzorganizovala křesťanská církev, byl do Prahy svolán církevní synod. Žižka směřoval k dosažení politické a náboženské jednoty.

Mezitím neupustil od stíhání pravověrných. V jedné bitvě přišel o své druhé oko a stal se slepým. Přesto dále vojensky vedl tábority a znovu se vítězoslavně vrátil do Prahy kvůli obraně proti Zikmundovi, který hrozil novým obléháním hlavního města. Ještě jednou rozprášil císařovy oddíly a byl pasován na rytíře. Doboví kronikáři ho nazývali *velitelem měst oddaných Čechám a věrných slovu Božímu*.

V následujícím tažení do Uher nejlépe vynikly vysoké kvality Žižkova válečnictví. Bylo poslední, neboť 11. října 1424 Žižka umírá, ne však na válečném poli, jak si přál. Vydechl, když doporučil okolostojícím: „*bát se dobrého Boha a hájit neohroženě a bez odpočinku svoji pravdu pro dosažení života věčného*“. Legenda praví, že umírající Žižka doporučoval svým stoupencům, aby zanechali jeho tělo zvěři a stáhli z něj kůži, z ní aby udělali buben, který by tábory vedl do bitvy. Abychom si udělali představu o fanatické účtě, kterou tábory k Žižkovi chovali, stačí uvést, že po jeho smrti se část z nich nazvala *sírotky*.

Dostí přísná byla nábožensko-vojenská disciplína, kterou Žižka uložil svým stoupencům. Disciplína však byla rovnostářská. Neexistují zde hierarchie tváří v tvář odpykávání zločinu. „*Voják, který plení, bude potrestán smrtí,*“ stanovuje Žižka, „*kdokoliv jím bude: kníže, pán, rytíř, páže, měšťan, řemeslník či dělník.*“

Husovský puritanismus znovu ožívá v tomto nařízení Žižkova Řádu: „*V naší obci nechceme ani nevěřící, ani neposlušné, ani lháře, ani hráče, ani opilce, ani prostopášníky, ani smilníky, ani ženy špatné pověsti. Bratr J. Žižka a ostatní páni, hejtmáné, měšťané, řemeslníci miní – s pomocí Páně – trestat všechny zlořády bitím, stínáním, věšením, ohněm a všemi možnými pomstami.*“

Je to nesmiřitelný biblický Jehova, který Žižku inspiruje, nikoliv mírný apoštol z Nazaretu.

Husovský nacionalismus znovu zaznívá v tomto výkřiku pomsty, který uzavírá Žižkův Řád: „*Chceme mstít věc Boží a jeho svatého mučedníka, osvobodit pravdu zákona božího, přicházet na pomoc věrným církvi a zvláště jazyka českého a slovanického a všeho křesťanstva, aby věrní byli pozdviženi a kacíři zahanbeni. Kéž Všemohoucí ráčí svoji pomoc dáti, abychom mohli zvítězit nad jeho i našimi nepřáteli.*“

Po Žižkovi byli tábory vedeni dvěma Prokopy a papežská křížová výprava kráčela od porážky k porážce. A tak římská kurie, aby oslabil odpor, podnítila mezi utrkvisty a tábory nespornost.

Utrkvisté – ošálení papežskými emisary – se rozhodli vyslat několik delegátů na basilejský koncil.

Zde byl uzavřen nejednoznačný konkordát. Papež toleroval přijímání pod obojí způsobou (chléb a víno), avšak pouze *provizorně*. Tábory se vzbouřili a mezi oběma sektami propukla strašná občanská válka. Tábory byli poraženi a rozprášeni ve dvou velkých bitvách roku 1434. Jejich porážka znamenala konec husitské války. Zikmund si mohl konečně nasadit českou korunu. Nedodržení konkordátu sjednaného mezi kurií a utrkvisty podněcovalo další nepokoje, které však byly rychle uhašeny.

Dalším plodem husitství byli „*čeští bratři*“, rekrutující se z české šlechty. Když byl v roce 1434 zasazen tábory jako politické straně smrtelný úder, píše Bezhold, náboženská strana radikálního husitství se udržela ve své větší čistotě v tak zvaných „*českých bratrech*“, kteří ostatně ani nechtěli slyšet o zničení nevěřících a o svatě válce.

Jediné trvanlivé, čeho umírněná husitská strana dosáhla při jednání s basilejským koncilem a co také udržela tváří v tvář rostoucím požadavkům táboritů, bylo oslabením původních čtyř artikulů. Z nich nezachovala vlastně nic než kalich pro laiky, a i ten pouze volitelně a podmíněně, a tak uzavřela i do budoucnosti dveře všem teokratickým tendencím. Oficiální utrakvistická církev se svojí hierarchií a inkvizicí neměla již stopy starého husitského ducha. Zatímco její zakladatelé, mistři pražské univerzity, v prvních dobách hnutí určili, že se nelze přidržet ani církve podléhající omylům, ani koncilu, nýbrž rozumu, který neklame, utrakvistický arcibiskup Rokycana pronásledoval vězněním a útrpným právem mladou obec „bratří“, jejíž vznik on sám původně povzbudil. A přesto, tento zjevně nejasný výtvar husitské revoluce musel být obdařen velkou vitalitou. Jeho duchovní otec Petr Chelčický zaujal svůj osobitý postoj vedle utrakvistů a táboritů, přitahován podle všeho zdání učením valdenských, jak je patrné ze skutečnosti, že se „bratří“ hned po své první misi začali stýkat s německými valdenskými a následně za nimi vyslali své zástupce i do Francie a Itálie. Také do své první organizace církevní hierarchie roku 1467 začlenili některé valdenské duchovní. Ač byli pronásledováni pod jménem pikardi (Beghardi), přesto se jim podařilo do konce století založit v Čechách a na Moravě několik stovek komunit. Ačkoliv byli protivníky římské církve, a to rozhodněji než valdenští, nedošli ve svém mysticismu dál než k myšlence, že litera evangelního zákona se má dodržovat, jak je to jen možné, a tudíž je třeba utíkat před světem. Vnitřní blízkost s radikálním protestantismem 16. století je zřejmá: také nový křest „bratří“ byl obvyklý až do roku 1536. Dogmatická rovina je dokonce až druhořadá za praktickým uskutečněním ideálu komunity. Její duchovní dodržovali celibát: to připomíná principy mnišství, které spojují modlitbu a péči o duši s manuální prací. (s. 154–155) V řadách „bratří“ se pozvedal husitský duch k všeobecným projektům a vícekrát byl vyjádřen smělou myšlenkou uvést zbraněmi nebo cestou mírovou celé křesťanstvo k přijetí pravdy.

Kacířské husitské hnutí překročilo hranice Čech. „Kacířské listy“, lidové manifesty táboritů, ve kterých vyzývali všechny křesťany bez rozdílu národnosti nebo postavení k osvobození z područí kněží a k zmocnění se církevních statků, se rozšířily dokonce až do Anglie a do Španělska; z Dauphiné lid poslal do Čech sumy peněz a začal zabíjet pány, tak jak požadovali táborité. (To jest pány nehodné svého vlastnictví.) Zvláště v jižním Německu vidíme působit tábořské emisary. Českou propagandu zde podporovaly dvě podstatné okolnosti: jednak existence početné komunity valdenských, jednak silná socialistická tendence, která se projevovala především ve spodních třídách městského obyvatelstva a ohrožovala vedle Židů i bohatou hierarchii.

Kazatelem husitismu ve Voiglandu, na Rýně a ve Švábsku byl ušlechtilý muž, Sas Jan Diandorf ze Schliebenu, který byl zaživa upálen ve Wormsu r. 1245. Ve Francích, ve Slezsku a ve Švýcarsku bylo husitství propagováno Fridrichem Reiserem, tábořským biskupem zaživa upáleným ve Štrasburku v roce 1458. V roce

1447 se husitské komunity vedené kazatelem Müllerem objevily v Aischu a Taubergrundu a v roce 1461 máme zmínku o existenci jedné husitské sekty v biskupství Eichstadt.

Za hranicemi husitismus mírní či přetváří své nauky. Táboritský apokalypticismus, „*kteřý hledá spásu, jež má přijít v pěti českých městech, a považuje osobní království Kristovo za bezprostředně blízké*“, znovu ožívá, avšak zmírněn německým joachymismem.

Německé husitství bylo mírnější a omezuje se na některá nám známá popření: transsubstanciace, církevní klatby, odpustků, kultu svatých, poutí, půstu, obřadů všech druhů, světského panství kléru, přísahy a leckdy také hodností kněží. Je zde jistě vliv humanismu „českých bratří“, kteří radili eichstadtským husitům zrušení trestu smrti.

Německé husitství připravovalo půdu Lutherovi a protestantismu.

Shrňme v hlavních bodech dějiny husitského kacířského hnutí. Jeho původ je dvojitý, neboť se skládá ze dvou neoddělitelných složek: náboženství a nacionalismu. Obě měly sociální a socialistický přívlastek. Předchůdci je zformovali, připravili, vypracovali. Potom přišel člověk, který shrnuje všechny snahy, shromažďuje všechny naděje, soustřeďuje a řídí veškeré úsilí o náboženské a mravní osvobození. Tímto mužem je Jan Hus, hlasatel pravdy. Ohrožená římská církev se brání. Kacíř, lapen do hanebné léčky, vstupuje na hranici. Učení se mučednictvím zušlechťuje. Stoupenců přibývá co do počtu i síly. Poté se štěpí do různých sekt. Hereze, zprvu monolitní, se tříští a upadá. Napravo je tu utrakvismus, na levici táboritismus. Fanatismus strhává husitské kacířství k barbarským krajnostem, které byly předtím vytýkány katolíkům. Náboženská válka vyčerpává soupeře a končí v basilejském kompromisu. Kacířství bylo zabito politickou stranou. Táboritství je ve skutečnosti hnutím více politicko-sociálním než náboženským.

Ne nadarmo však Čechy prošly kacířskou bouří. Mistrovou obětí a občanskou válkou Husovo myšlení překračuje hranice Čech, proniká do Německa a připravuje pak zase svůj čas luterské vzpouře. Všechna kacířská hnutí ve střední Evropě vytvořila reformu.

A tak dějiny postupného osvobozování lidského rodu z okovů dogmatické víry pokračují od století ke století bez přestánek.

POZNÁMKY

- 1 P. Helan, „Mussolini Looks at Jan Hus and the Bohemian Reformation“, *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, 2002, č. 4, s. 309–316; P. Helan, „Mussoliniho spis o Janu Husovi“, *Husitský Tábor* 2000, č. 13, v tisku.
- 2 Velký manifest táboritů všemu křesťanstvu (1431) prohlašuje církev po Konstantinovi za sídlo svatokupecké hereze, zákaz četby Bible za zbabělý strach z lidu a desátek za zastaralé zřízení Starého zákona. Vyzývá autoritu císaře, aby vyrval z úst kněží – mlčících psů – kost pozemských statků, aby mohli znovu štěkat.

MÁ ZKRÁTKA KRÁSNÉ SRDCE

(ROZHOVOR S JANEM ANTONÍNEM PITÍNSKÝM)

V roce 1986 Bernhardův prominentní režisér Claus Peymann inscenoval rovnou dvě divadelní hry – Divadelníka a Ritter, Dene, Voss. O deset let později jste v Divadle Na zábradlí režíroval Ritter, Dene, Voss a po dalších třech letech také Divadelníka. Má to nějakou souvislost? Proč jste si vybral právě tyto hry?

— Peymanna jsem vůbec neznal, souvislost to má pro mne dost překvapivou. Už roku 1987 jsem četl novelu *Dech*, která mne tak fascinovala, že jsem pak po jejím autorovi pátral, ale nějak mi bylo zatajeno, že také psal hry. Myslím, že mi to v do-slovu Jaroslava Stříteckého asi uniklo. Pak začaly vycházet jeho romány, a když se po roce 1989 začaly objevovat hry, přečetl jsem si *Ritter, Dene, Voss* a také ty hry, které – což jsem zjistil až později – vyšly mnohem dříve v Divadelním ústavu. Byl jsem naprosto nadšený tím, že můj milovaný autor píše též hry, takže jsem vůbec neváhal... Napřed jsme dělali *Ritter, Dene, Voss* a potom *Divadelníka*. Byla to taková podivná souhra mé blbosti nebo nedostatečnosti jaksi literárně-badatelské a lás-ky k próze *Dech*.

Jak dlouho vám trvalo, než jste našel ideální představitele pro hlavní hrdiny?

— Dlouho. Dlouho jsme o skladbě tří sourozenců přemýšleli, jasné to bylo jen v případě Jiřího Ornesta. Pro Emílii Vašáryovou jsem se rozhodl proto, že někoho, myslím Petra Lébla, napadlo, že by to mohly hrát sestry Vašáryovy, což ale já okamžitě zamítl jako blbost, a myslel jsem s jakousi jistotou na Zdeničku Hadrboľcovou. Těsně před zkoušením jsem o tom ale zase přemýšlel, v tu dobu jsem v Experimentálním štúdiu bratislavského rozhlasu připravoval současnou slovenskou hru *Na hladine* a do ní jsem obsadil právě Emilku Vašáryovou. Během zkoušení a natáčení té hry mi vysvitlo, že to asi bude to nejlepší, ani jsem nikoho jiného neviděl. Taky nám trochu nebylo jasné, co udělat s textem: no a když jsme se rozhodli, že by bylo nejlepší, aby ten těžký part byl ve slovenštině, a tedy že se to bude muset překládat, vypukla ostrá dopisová hádka s překladatelkou Zuzanou Augustovou...

Bernhardovy hry jsou charakteristické jakousi tělesnou nehybností na jedné straně a řečovou artistikou na straně druhé. Neobával jste se, že by Bernhardovy monomatičké věty a opakující se spojení mohly svádět herce k „přehrávání“?

— To určitě ne. Je to otázka stylu v tom smyslu, že Bernhardovy texty můžete chápat jako vázanou prózu, anebo jako texty, které mají versologickou hodnotu posta-

venou na rytmu. Když sem přijela nějaká magistryně na Bernharda či co z Vídně, tak jsem se jí ustavičně vyptával, jestli to Bernhard psal úplně svobodně, aby se s tím herci vypořádali po svém, jako by to byly psané vnitřní divadelní repliky, s určitou vášní a emocí, a tedy jestli je možné určité věci pominout. Ona řekla, že ano, že si to prý Bernhard nepředstavoval tak, že by stavba a opakování a všechny, řekl bych lingvistické finty, které v tom jsou, měly nějak platit. Prostě že je to úplně jedno. Když jsem dělal *Ritter, Dene, Voss*, tak jsem každou tu scénickou poznámku „*podívá se na hodiny*“, „*ted' se podívá na zed'*“, hrozně respektoval. Ale protože to každý zaznamenával jinak – já jsem nervózní člověk a z Moravy, Emilka ze Slovenska a Jirka je takový jedinečný sarkastický typ jemně intelektuálního herce –, bylo přece jenom nutné to skloubit, a tak jsem se v druhé půlce na scénické poznámky úplně vykašlal. Můj neklid a Bernhardovy poznámky, které jsem měl za svaté, už nešly dohromady... nu, a pak se to tak nějak překulilo. Ale ten jeho rytmus cítím a velice ho ctím.

Měl jste pro své nastudování nějaký předobraz? Konzultoval jste to s někým?

— Bavit jsem se o tom s Martinem Čičvákem, který dělal *Divadelníka* v Košicích, a ten mi řekl, že své představení postavil přímo na rytmu, což má sice taky své půvaby, ale zase na to musíte mít herce a takový styl inscenace, aby Bernhard fungoval jakoby v jiné dimenzi. Takže když *Divadelníka* hrál pan Huba, tak to zase muselo být postaveno spíše na pana Hubovi, na tom, jak on vnitřně vnímá nejen obsah, ale i rytmiku vět. My jsme to tak trochu zpatlali, ale třeba také rozezněli – to já v tomhle okamžiku nevím a nechci soudit – ve jménu jakési důstojné a intuitivní... ve jménu hereckého živlu. Ale jak mi o tom vykládal Čičvák, Bernharda lze hrát ještě úplně jinak, v jiné dimenzi, a zaměřit se na úplně jiné věci.

Láká vás ještě nějaká jiná Bernhardova hra?

— Neznám jich zase tolik, ale říkali jsme si, že bychom Na zábradlí mohli udělat *Náměstí hrdinů*. Pravda ale je, že když člověk čte jeho divadelní hry za sebou, není to ono. Prózy čtu s velkým vzrušením a rád se k nim vracím, ale v těch hrách někdy chybí krása dechu toho jazyka a takový ten zvláštní tempus. Doufám, že *Náměstí hrdinů* ještě udělám...

Ale co když Náměstí hrdinů vyvolá nějaké politické averze podobně jako v Rakousku v roce 1986?

— Ne, ne. Mně se to líbí jako vnitřní drama lidí, kteří jsou něčím postiženi, kteří konfrontují svoji s minulostí s bezprostřední přítomností. Báł bych se snad jenom toho, že se to konkrétně, ba až strašidelně týká Rakouska – a zrovna teď bych nechtěl lát prostřednictvím Bernharda všemu rakouskému. To bych v žádném případě nechtěl, protože by to také bylo velmi laciné a hloupé, ale tato hra se velmi demonstrativně vyslovuje ke vztahu minulosti a přítomnosti. Asi je hrozně těžké překročit

od faktu, že jde o rakouský fašismus, a mluvit jakoby o fašismu českém. No uvidíme.

A co Bernhardův sarkasmus, jak jej vnímáte?

— Když čtete *Vyhlazení*, cítíte hroznou bolest z toho, co existuje ve světě, a cítíte Bernhardův hluboký sarkasmus, kterým se vyrovnává se zlem, a cítíte to, co mu vyčítá mnoho lidí. Takové to jakoby laciné, vypjaté a demonstrativní nadávání na Rakousko, na to náckovské. Ale já přesně cítím, že je to hluboce smutný, ba tragický výraz duše, která se prostě musí posmívat, aby nějak neselhala a měla aspoň nějakou sílu. To se dobře ukazuje na románech z dětství, které u nás vyšly v *Mladé frontě*: je to člověk tak vroucí a tak milující život, že peklo toho, co nenávidí, je schopen vyslovit ve jménu toho dobrého. Bernhardovy protiklady jsou zcela jasné. To, jak miluje zahrádky, Bachmannovou, jak miluje lidi, kteří v sobě ještě mají nějaký život, nějakou svěžest, nějakou originalitu, jak miluje dědečka, ukazuje, že je výsostně kladným spisovatelem, výsostně optimistickým spisovatelem. Dokáže velmi dobře pojmenovat zlo a pak ho velice správně nadsadit. Bohužel ve hrách je, myslím, dimenze takového sarkastického pnutí příliš velká. Na divadle není hezké, když někdo ustavičně kleje nebo nadává, je to takové ztracené. Ale Bernhard je člověk mého živlu. Má zkrátka krásné srdce.

Připravil Tomáš Dimter. Rozhovor odvysílal v rámci pořadu
Thomas Bernhard – Rakouský experiment ČRo 3 – Vltava dne 9. 2. 2002.

JAN ANTONÍN PITÍNSKÝ (1956), režisér, dramatik, autor scénických adaptací a montáží, spisovatel, překladatel. Působil v mnoha divadlech (Divadlo Tak-tak, Divadlo na provázku, Divadlo Lucerna, HaDivadlo), zakládal nebo spoluzakládal několik souborů (Nepojízdná housenka, Ochotnický kroužek, Kabinet múz, Skleněná louka), člen uměleckého vedení Divadla Na zábradlí. Na scénu uvedl díla J. Čepa, J. Demla, F. M. Dostojevského, J. Durycha, W. Gombrowicze, F. Kafky, K. H. Máchy, T. Manna, B. Reynka, Z. Rotreklá, W. Schwaba, Sofokla ad. – Za režii Bernhardovy hry *Ritter*, *Dene*, *Voss* získal první místo v Anketě kritiků za rok 1996; za režii *Divadelníka* obdržel Cenu Alfréda Radoka za nejlepší inscenaci roku 1999.

VOJTĚCH HLADKÝ / VÍTKŮV EMPEDOKLÉS

Otevřeme-li filosofickou monografii Tomáše Vítky o předsókratikovi Empedokleovi (Herrmann & synové 2001), která byla ve své původní podobě obhájena jako disertace, jistě nás nejprve doslova oslní neobyčejná učenost, s níž ji její autor sepsal, a úsilí, které jí věnoval. Jeho empedokleovská *Studie* tvoří totiž pouze první díl ze dvou, který obsahuje neobyčejně podrobnou a důkladnou interpretaci díla tohoto myslitele, přičemž text leckde ustupuje až za polovinu stránky velmi podrobným poznámkám pod čarou. To bohužel není zase až taková samozřejmost, jak by se mohlo na první pohled zdát, neboť akademických prací, které něco takového považují za nadbytečné, se stále objevuje mnoho, nehledě na to, že filosofická monografie srovnatelného rozsahu u nás nevychází každý den. Dojem učené a pečlivé knihy nejvyšších kvalit pak ještě posiluje pět rejstříků, seznam zkratk, anglické shrnutí a bibliografie, která – podle autorových vlastních slov – odkazuje na přibližně 600 položek sekundární literatury z let 1573–2000! Druhý svazek této práce bude podle toho, co říká sám Vítek v předmluvě k prvnímu dílu, „obsahovat edici, překlad a stručný komentář všech Empedokleovských zlomků a testimonií, jejichž rozsah jsem v porovnání s edicí H. Dielse a W. Kranze (FVS) rozšířil téměř o třetinu. Druhý díl také přinese překlad a komentář nově nalezeného papýru s dosud neznámými Empedokleovými verši a studií zvažující rozsah změn, které bude nutné v dosavadní interpretaci učinit. Vydání bude též provázeno slovníkem všech Empedokleových slov (tj. z B fragmentů) a vybraných slov z testimonií (tj. z A a C fragmentů).“ (s. 10) Protože však tato část Vítkovy práce dosud nevyšla, nelze zatím o jeho novém překladu Empedokleových básní vyslovovat žádné soudy, byť se delší citáty z nich objevují již ve *Studii*; totéž platí o filologické práci jim věnované. Již nyní se ovšem můžeme zamyslet nad Vítkovou interpretací jednoho z nejtemnějších předsókratiků, a jak je snad samozřejmé, kriticky se vůči ní vymezit.

Vítek svůj výklad začíná nejprve dvěma oddíly (13–48 a 49–88), v nichž podrobně probírá dochované zprávy o Empedokleově životě a díle. V hodnocení hodnověrnosti těchto referencí přitom dochází ke zcela skeptickému závěru. Se stejným výsledkem pak zkoumá možné pythagorejské, orfické a Parmenidovy vlivy, jež snad působily na tohoto myslitele a o nichž tak rádí spekulují moderní znalci předsókratiků, a hodnotí spolehlivost autorů, kteří o něm mluví nebo se u nich dochovaly Empedokleovy citáty z jinak bohužel ztraceného díla. Nakonec rozpracovává hypotézu, podle níž Empedoklés místo dvou básnických a filosofických děl, tradicí ozna-

čovaných jako *Očišťování* (Katharmoi) a *O přírodě* (Peri fyseós), sepsal pouze jedinou, zato velmi dlouhou báseň (76–88).

Pokusme se nyní postihnout ústřední myšlenku, která prochází napříč následujícími oddíly. Vítek v nich postupně rekonstruuje jednotlivé části Empedokleova díla, ve kterém se spojují témata a žánry, jež bychom dnes rozdělili mezi básnictví, filosofii, náboženství a přírodní vědy (Empedoklés zcela v souladu se svou pověstí vynikajícího lékaře věnuje například mnoho místa podrobným anatomickým popisům). Základním vodítkem interpretace podané ve *Studii* je, jak se zdá, důraz na hlubokou mnohoznačnost a ambivalenci myšlení vykládaného autora, v němž se objevují aspekty, které jsou – podle filosofie a logiky aristotelského ražení – zcela protichůdné a vpsledku se vzájemně vylučující.¹ Tuto interpretační strategii, která se snaží důsledně hledat a stavět proti sobě někdy na první pohled nedosti zřejmá opozita, jež sama o sobě, bez odkrytí jejich protipólu, považuje za škodlivá v jejich jednostrannosti, přitom známe i z jiných Vítkových prací zabývajících se starým Řeckem.² Dva základní protikladné páry je tak podle Vítko možné nalézt ve slavné Empedokleově nauce o čtyřech kořenech všeho (89–139), totiž o prvcích či živlech, jež je tradičně, podle Vítko však – jak se ještě zmíníme níže – neprávem, považována za zásadní objev tohoto autora. Živly na rozdíl od toho, co z nich vzniká, trvají věčně, a podle představ ve starém Řecku obvyklých mají proto status bohů: „*Jako totiž ovládá božský pár Zeus (vzduch) – Héra (země) vrchní polovinu světa, dominuje pár Hádés (oheň) – Persefoné (voda) polovině dolní.*“ (129) Na tomto citátu je rovněž patrné, jak se interpret vypořádal s jedním ze základních problémů výkladu Empedokleova myšlení, totiž se spojením jednotlivých živlů s odpovídajícími čtyřmi tradičními bohy, kteří vystupují v bohužel nedosti jasné souvislosti ve zlomku B 6, často komentovaném již od antiky – nepřilíš známou sicilskou bohyni Néstis, která se zde objevuje, vykládá Vítek spolu s jinými jako Persefoné. Stejný, proti sobě stojící pár lze pak najít také ve dvou základních tvůrčích principech, které působí spojování a odlučování čtyř kořenů, Láscce a Zápasu (140–156). I zde Vítek, odvolává se přitom na slavný zlomek B 17, zdůrazňuje jejich zásadní ambivalenci, přičemž jde tak daleko, že odmítá omezit působení Lásky pouze na spojování a Zápasu na oddělování živlů, protože „*setkání všech kořenů znamená buď vznik smrtelných bytostí a zánik jedna (setkání kořenů ve světě), nebo naopak setkáním vzniká jedno a zanikají smrtelníci (setkání kořenů ve Sfairu).* [...] *Třeba proto konkludovat, že působivost Lásky a Zápasu je bytosně podvojná a že jejich tvořivost a ničivost je bezprostředně závislá na úhlu pohledu.*“ (147, srov. dále 144–147) Kořeny a tyto jejich dva uspořádávající principy navíc Vítek shodně chápe na několika úrovních: „*Zdá se proto, že Empedoklés rozlišuje [...] minimálně tři základní roviny-aspekty kořenů: 1. rovinu božskou (principy, zákony), 2. rovinu živlů a jejich projevů (účinků, forem) a 3. rovinu smyslovou (vlastností, barev, dojmů).*“ (130, pro odpovídající výklad Lásky a Zápasu viz 153) Na více rovinách Vítek vykládá i zlomky mluvící

o *Sfairu*, který oproti jiným interpretům odmítá považovat pouze za dočasné dokonalé spojení všech prvků, přirovnávané leckdy až k jejich zcela promíšené směsi (167), a domnívá se, že v určitém smyslu je u Empedoklea přítomen po celou dobu průběhu kosmického cyklu: „*Dalo by se proto říci, že ve svém prvním aspektu Sfairos vytváří a představuje tělo světa a všech jeho částí a bytostí, které také sdílejí a ve všem všudy naplňují jeho úděl, úděl sebezjevnění, sebezrozmnožení, sebeartikulace a realizace sebeprotějšku, úděl strukturace sebe a okolí, úděl tvorby a služby; ve svém aspektu druhém Sfairos vystupuje jako myšlení světa (Frén hieré), jako jeho paměť (prostor) a řád (čas), jako to, co je všude a na čem mají všichni účast, jako to, co skýtá všemu tvar a míru, jsouc samo beztvaré a bez míry.*“ (168) Rozdíl mezi těmito dvěma principy pak spočívá v tom, že *Sfairos* je tvarový, viditelný a přítomný ve tvarech obsažených v mnohosti věcí, kdežto *Frén hieré* nikoli (169–170), a oba jsou spojeny ve vše prostupujícím osudu, jehož projevy jsou také Lásky a Zápas (181–182).

V následujícím oddíle (184–222) rekonstruuje Vítek cyklus Empedokleova kosmu, přičemž proti jiným tradičním interpretacím staví své pojetí, v němž v žádné fázi jeho průběhu není Zápas zcela vytěsněn mimo čtyři kořeny (186), a nelze tedy mluvit o tom, že existuje okamžik, kdy by zcela a dokonale převládla ať už Lásky, či Zápas, a dále velmi podrobně interpretuje tvořivou sílu víru, o kterém se Empedoklés zmiňuje ve svých zlomcích a kterému jako obecnému fenoménu Vítek věnuje jeden z nejpozoruhodnějších rozborů své knihy (197–199). Nakonec zde podává podrobnou interpretaci jednotlivých částí Empedokleovy kosmologie (201–222), na jejíž, alespoň povšechné, nastínění zde bohužel není místo, takže se spokojme pouze s dostatečně výstižným shrnutím základních rysů tohoto výkladu ze samého jeho konce: „*Vcelku se na základě zachovaných fragmentů domnívám, že se tzv. vládou Filotés a Neiku [totiž Lásky a Zápasu, VH] míní sotva více než označení charakteru a směru světa, tj. rozvíjení a zavíjení, takže v žádném případě nelze mluvit o nějakém výhradním rozlučování a ničení za vlády Zápasu či o výhradním slučování a tvorbě za vlády Lásky. Na vzniku světa a jeho průběhu se podílejí v každém momentu obě mocnosti, třebaže vždy jedna převládá [...].*“ (222)

Následující oddíl *Studie* jsou věnovány nejprve podrobnému rozboru Empedokleovy zoogonie (223–249), kterou Vítek oproti těm, kdo předpokládají vznik složitějších organismů z jednodušších v době narůstající Lásky a jejich zpětný rozpad za stupňujícího se Zápasu, chápe jako jednosměrnou a ve svém průběhu určenou působením obou těchto sil s převládajícím vlivem mužských kořenů spojených se Zápasem (nejprve vzduchu a pak ohně) v první polovině kosmického cyklu a ženských kořenů majících vazbu na Lásku (země a vody) v polovině druhé. Pak následuje neméně podrobný a originální výklad teorie vnímání (250–292), po němž přichází na řadu rozbor Empedokleova učení o reinkarnující se božské části člověka, *daimónu*, jenž je obrazem *Sfairu* v malém a jehož cílem je návrat k prvotní dokona-

losti poznáním jednak sebe samého, jednak vnitřních souvislostí veškerenstva, totiž zbožštění, po kterém *daimón* dále aktivně ve světě působí jako básník, lékař, věstec a vládce, tedy tak, jak se proslavil právě i Empedoklés (293–331, viz zvláště 325 až 331). Nad jakékoli referáty jsou výmluvně následující věty: „*A jestliže je cílem veškeré aktivity emocionálních, myšlenkových a paměťových vazeb sebevztažení, sebezjevení a sebezkomplementování, pak je nutno konkludovat, že se i ta nejmenší vazba chová jako Sfairós a opakuje jeho úděl, poněvadž každá z nich touží ruku v ruce se svým zrodem po svém zániku, po návratu v úplnou a nezjevnou potencialitu. To je základním směrem vesmíru a to je vpravdě také nejvyšším cílem daimonů. Rozpustit se v mateřském neomezenu Frén hieré. Nežít.*“ (327). Celá Vítкова interpretace pak vrcholí v dalším, závěrečném oddílu (332–368), v němž je na čelo hierarchie různých doposud zmíněných božských sil postavena Afrodíté, která v sobě spojuje jak vztah ke všem čtyřem živlům, tak podvojnost protikladných ničících a tvořících aspektů Lásky a Zápasu. Podobá se tedy svými vlastnosti Velké Matce, jejíž uctívání je rozšířeno v mnoha kulturách světa. Z této vše prostupující a všemu vládnoucí Bohyně, která stojí nad ostatními dosud zmíněnými božskými silami a řídí jejich vztahy a působení, se pak rodí její mužský protipól a milenec, jehož typologická podoba, jak je zachycena v různých pramenech, odpovídá podle předkládané interpretace vývoji *Sfairu*. Vítek tento proces popisuje ve čtyřech etapách (363–364): Milenec Bohyně, který je s ní nejprve zcela spojen (I), se vyděluje ze zárodečné jednoty (II), prožívá svůj největší rozpuk, přičemž v něm jeho mužská přirozenost začíná ustupovat ženskému principu (III), a posléze sám sebe přivádí k zániku a rozplývá se ve Velké Matce (IV). To nás ovšem nutí změnit způsob, jakým chápeme Empedokleovu báseň, která se tak stává poezií povytce theologickou a vlastně zjevením Bohyně, totiž Pravdy samotné.

Druhý, ne zcela obvyklý předpoklad, z něhož Vítкова interpretace vychází a bez něhož by některé její závěry ani nebyly možné, je důraz na odhalování vnitřní struktury myšlení jak u Empedoklea, tak u dalších autorů a zkoumání podobnosti typů těchto různých „tvarů“ v odlišných kulturních, filosofických a náboženských představách, což se celé přirozeně děje na úkor postupu, který u různých myslitelů sleduje zejména společné pozadí dané předchozím vývojem a jejich vzájemné ovlivňování. Zcela nekritická „vlivologie“ starověkých (a dalších) doxografů podle Vítka vytrhuje jednotlivé myšlenky z jejich kontextu, značně je jejich včleněním do řady přecházející dál a dál přes učitele k žákům zplošťuje a snaží se tu kterou myšlenku lacině posuzovat pouze podle její „originality“ (74–76). „*A i kdyby [skutečný myslitel] zjistil třebaš padesát předcházejících výskytů téhož, nebude kvůli tomu jeho zkušenost a myšlenka ani v nejmenším zkrácena na hodnotě a na aktualitě; nejen proto, že „tytéž“ myšlenky mají v různých dobách a v různých lidech různé tvary, směry a stupně epifanické rozpracovanosti (takže vlastně tytéž nikdy nejsou), nýbrž hlavně z toho důvodu, že je zásadní rozdíl mezi vyjadřováním toho, do čeho se člo-*

věk promyslel (byl promyšlen) natolik, že se tím do určité míry stal, a mezi tím, co si odněkud vnějšně a načas osvojil, poněvadž se mu to zalíbilo či zrovna k něčemu hodilo.“ (75) Toto zdůrazňování jedinečnosti myslitelské události však podle Vítky musí doplnit již zmíněná představa univerzality lidského uvažování, pro kterou nejsou vlivy vycházející z bližšího či vzdálenějšího „okolí“ příliš důležité. V úvodu ke své knize, kde popisuje směr, kterým se chystá ubírat, proto říká: „*Další věci, kterou jsem svou prací sledoval (arci spíše jen okrajově a mezi řádky), je otázka, zda univerzalistická povaha myšlení, jehož figury a pohyby jsou typologicky omezené (kvalitativně i kvantitativně), nevede za určitých okolností a podmínek, v nichž se objevují a na něž reagují, k obdobným výstupům a strukturám, a zda je tedy možné z podmínek soudit na tvary a struktury a ze struktur a tvarů na podmínky a okolnosti.*“ (9)³ Výše zmíněné kapitoly, ve kterých Vítek rozebírá možné vlivy Pýthagory, orfiků a Parmenida (52–76), se proto v souladu s právě nastíněnou interpretační metodou mění v jakési „očistné písně“, jejichž cílem je osvobodit čtenáře Empedokleova díla od předsudků „vlivologie“ a jež se pokoušejí ukázat vratkost spekulací o zdrojích myšlení tohoto předśokratika. Přistoupíme-li však na tento předpoklad, již nás příliš nepřekvapí, že na jejich konci nenacházíme žádný alespoň trochu určitý závěr. Teprve teď také chápeme, jak důležité jsou paralely k různým motivům v Empedokleově myšlení, které Vítek snaží nejenom z oblastí, jež byly se starým řeckým světem v těsnějším či vzdálenějším kulturním kontaktu, ale i z tak vzdálených civilizací, jako je např. Čína, a které zasahují až k W. Blakeovi či G. de Nervailovi (244–249, srov. dále např. 89–95 a 287–290).

Oba zmíněné předpoklady, které procházejí celým Vítkovým výkladem, však přirozeně vyvolávají neodbytné otázky. O tom, že v myšlení předśokratiků je svět chápán jako ambivalentní a jako hra mnohosti protikladných aspektů, jak se Vítek snaží – nejenom v této knize – sledovat, panuje vcelku obecná shoda, přičemž příkladem nanejvýš výmluvným by mohl být Hérakleitos; napětí mezi protikladnými silami je také jistě základním rysem Empedokleova myšlení. Přesto si nejsme zcela jisti, zda zasahuje tak daleko, jak interpret někdy tvrdí, kupříkladu ve svém – výše zmíněném – pojetí působení Lásky a Zápasu během kosmického cyklu, když vlastně v žádném jeho okamžiku nepředpokládá úplné vyloučení jednoho či druhého z nich a když se snaží předvést ambivalenci obou božských sil (totiž že Láska může být i příčinou rozdělení věcí a naopak). Obecně vzato ne vždy je Vítkova snaha hledat dvojznačnost v jednotlivých Empedokleových vyjádřeních zcela přesvědčivá. Čtenář se také na mnoha místech pozastaví nad předkládanou interpretací stavící na nepřilíš pevně opoře malého počtu zlomků a někdy též na přílišných detailech. Příkladem za všechny může být velmi komplikovaný výklad slavného zlomku B 100, v němž zaujímá hlavní místo obraz dívky s klepsydrou. Předkládaná interpretace po celou dobu pracuje s dvojznačností slova „*rhinón*“ – nozdry a kůže (276–287). Jindy zase výklad ve svém vytváření složitých myšlenkových konstrukcí působící po-

někud artificiálním dojmem (např. jednotlivé roviny, které Vítek nachází u kořenů, Lásky a Zápasu a *Sfairu*). Někdy se tak děje i za cenu poněkud nemístného posouvání významu textu. Vítek tak v již zmíněném případě, kdy mluví o tom, že Zápas není nikdy působením Lásky vytlačen ze světa, argumentuje svým překladem části zlomku B 35: „*o kolik pak vždy [Zápas] postoupil, o tolik mu vždy vstříc vyšel / nevinné Lásky mírnomyšlný a nesmrtný nápor*“ (186, zvýraznil VH). U prvního ze zvýrazněných sloves, *hypekprotheoi*, se nám však nepodařilo ve standardním řeckém slovníku (Velký Liddell-Scott) uváděný význam dohledat, tento výraz je třeba spíše překládat jako „utíkat“ či „běžet před někým“, kdežto druhé sloveso, *epéei*, má často nepřátelské konotace a význam „útočit“ a „jít proti“ spíše než „vstříc“, takže podle všeho uvedené dvojverší hovoří více proti Vítkovu tvrzení než pro ně. Jak bylo však řečeno na začátku, konečné závěry o překladu a výkladu jednotlivých zlomků je třeba odložit, dokud nevyjde druhý díl *Empedoklea*.

Nyní však můžeme ještě poukázat na to, že o bytostně ambivalentním pojetí skutečnosti není obvyklé uvažovat u Empedokleova předchůdce Parmenida, který bývá vykládán jako ten, kdo odmítl předchozí způsob uvažování o světě zosobněný Hérakleitem, jež vykázal do oblasti zdání (*doxa*), kam klade i svou, jen fragmentárně zachovalou, dualistickou kosmologii, a položil nárok na jednoznačnost myšlení a řeči obsažený ve slavném výroku o tom, že jsoucí je, nejsoucí není (B 2), čímž se stal zakladatelem tradice evropské metafysiky a v určitém smyslu uzavřel celou předchozí epochu. Vítkova interpretace Parmenida (viz zmíněný článek Parmenidés) musí proto – nejinak než v případě Empedoklea – jít proti tomuto popisu vývoje řeckého myšlení a hledat bytostnou ambivalenci i zde.

S tím souvisí i druhá metodická linie, kterou jsme ve Vítkově interpretaci sledovali – popření důležitosti vzájemného vlivu mezi jednotlivými mysliteli, které v posledku ústí v odmítnutí smyslu a relevance uvažování o historickém a myšlenkovém vývoji v rámci té které epochy. To však s sebou nese i určitou nemístnou nivelisaci a zakrytí důležitých rozdílů mezi jinak podobnými myšlenkovými „tvary“, což vede například nutně k tomu, že intelektuální revoluce, za kterou je třeba po našem soudu po právu považovat vznik filosofie a která otevírá možnosti zcela jiného typu uvažování o světě, ztrácí na své převratné důležitosti. Potom je skutečně možné říci, že filosoficko-fyzikální výklad postulující čtyři živly, který je považován za jeden z Empedokleových zásadních přínosů, není ve skutečnosti ničím novým, neboť paralely k němu lze najít jak u ostatních předsókratiků a mýthografů, tak v jiných kulturách (91–95). Vítkovy doklady pro tento závěr nelze přirozeně jen tak smést se stolu, přesto se lze snad odvážit tvrdit, že pokud alespoň s trochou jistoty víme, je to teprve Empedoklés, kdo jako první přepracovává mýthologické zárodky teorie čtyř živlů do podoby, jež se stane pevnou součástí filosofického myšlení v následujících staletích.

Při takovémto přístupu se také poněkud nešťastně zahazuje nesmírný vliv, které mělo Parmenidovo vystoupení, jež působilo na následující generace filosofů právě

od Empedoklea přes Anaxágoru a Démokrita až po Platóna v jejich snaze vysvětlit s novým nárokem jednoznačnosti, který po našem soudu nakonec z jeho díla více než zřejmě vystupuje, fenomenální změnu, u něj samého popřenou či marginalisovanou. Z perspektivy tohoto historického zasazení je pak možné hovořit o tom, že Empedoklés přetváří Parmenidovo dokonalé, ale zcela jednoduché jsoucnou ve stejně dokonalé čtyři prvky, které se působením Lásky a Zápasu různě spolu slučují a od sebe oddělují, čímž se stávají odpovědné za proměny během kosmického cyklu. Tento, pravda, poněkud delší nástin parmenidovské problematiky, zde předkládáme proto, abychom poukázali na hranice, které – jak se nám zdá – zásadně omezují možnosti interpretace vycházející pouze z tohoto ahistorického předpokladu. Chce-li se totiž Vítek vyhnout úvahám o působení díla jednoho z těchto filosofů na druhého – což v žádném případě není totéž jako *ad absurdum* dovedená „vlivologie“ antických doxografů, na kterou se v této knize celkem právem poukazuje jako na příklad, který rozhodně nemá být vzorem k následování –, nezbyvá než myšlenkovou inspiraci či kritické vymezení se mezi těmito dvěma mysliteli zpochybnit a tvrdit, že „*nemožnost vzniku z nejsoucího není Parmenidovým vynálezem, nýbrž myšlenkou v Řecku obecně rozšířenou, kterou lze najít u básníků 7. a 6. století, u presokratiků i u autorů pozdějších, a pokud Empedoklés prezentuje toto téma parmenidovskou terminologií, pak to jistě není proto, že by mu spěšnost kopírování ochromila ruku a mozek natolik, že by danou tezi nesvedl převyprávět vlastními slovy, nýbrž z toho důvodu, že Parmenidových myšlenek a veršů užívá jako zvýrazňujících frází, obrátů a tezí, které variuje a jejichž významy odklání a mění se zřetelem k tomu, co chce říci či naznačit*“ (71–72). Přes tento výklad zůstává stále nejasné, proč – pokud se Empedoklés zřejmě snaží vyjádřit něco zcela jiného – Parmenida a ostatní zmíněné autory vůbec cituje? Skutečně jen proto, aby patřičným „zvýrazněním“ dokázal svou sečtělou? Také tvrzení o tom, že v případě nemožnosti vzniku z nejsoucího jde o obecně rozšířenou představu, je neobyčejně chabě doložené – jediný z autorů žijících před Parmenidem je totiž Alkaios (pozn. 1 k 72, zl. 320 Campbell), jehož inkriminovaný zlomek („*a nemůže z ničeho vzniknout něco [kai k' úden ek denos genoito]*“, přel. R. Hošek) se nám zachoval bez jakéhokoli kontextu, a může tak znamenat nakonec cokoli. Ostatní autoři uvedení v této knize (Démokritos, Lucretius, Aristotelés) z Parmenida mohli již docela dobře čerpat. Mimocho-dem je zde možné ještě zmínit, že Vítkovy dlouhé výčty výskytů působí sice zcela úchvatným dojmem, ačkoli však v jeho knize nacházíme výše zmíněné posouzení spolehlivosti jednotlivých antických doxografů, referentů a vykladačů Empedokleova díla, leckdy se stává, že se vedle sebe sejdou názory o určitém bodu jeho nauky z odlišných zdrojů, aniž by byla průběžně zvažována jejich různá důvěryhodnost. Sledujeme-li tedy předpoklady, z nichž Vítek ve své interpretaci vychází, zdá se nám také zcela zákonitě, že ji zavrhuje oddílem o Velké Bohyni-Afrodítě, jejíž epifanií je *Sfairos*, přičemž se téma božského zjevení sleduje vlastně průběžně v celé knize.

Filosofický výklad se tak za pomoci sledování kulturních paralel v Řecku i jinde vlastně mění v mýthologický. Lze přitom asi jen těžko popřít, že Empedoklés vychází z archaického způsobu myšlení blízkého mýthu více než jemu současné sofistické hnutí či dnešní analytická filosofie. Přesto se zdá, že témata, kterými se zabývá, a způsob, jímž tak činí, vycházejí z předešlé tradice, v níž se nový žánr – totiž filosofie – již zřetelně odstínil od svého mýthologického pozadí, a dále ovlivňuje své následovníky, kteří dále pěstují tuto novou podobu myšlení. Jak jinak kupříkladu vysvětlit, proč se věnuje podrobným výkladům smyslového vnímání, pro které bychom asi jen těžko hledali v mýthologii paralelu, či používá již zmíněný technický filosofický slovník převzatý od Parmenida? Znova a souhrnně řečeno, v žádném případě nechceme tvrdit, že Vítkův přístup opírající se o sledování paralel by nebyl namísto, chceme pouze poukázat na to, že si svým odmítáním historizujícího a vlivového pojetí předsókratického myšlení poněkud nešťastně uzavírá cestu k mnoha zajímavým a důležitým tématům.

Vítkův jazyk je vcelku vybraný a živý a ani náznakem se nepodobá jen málo obratnému způsobu psaní, jímž trpí některé tituly naší filosofické produkce, vytvářející si tak jakousi nehezkou esoterní samořeč. Přesto se v něm občas setkáváme s obraty jako „komplementuje svou virtuální část“ (184), „vládu nad touto zoogonickou fází Simplikios přičítá Lásce tvrdě“ [adverbium zvýraznil VH] či s dosti technickými výrazy převzatými z cizích jazyků, které v české slovní zásobě nejsou zdomácnělé, jako „konkludovat“ , „prekoncepce“ (obojí *passim*) či „neenumeroval“ (214) a podobně, nehledě na rovněž technické zkratky jako „frg.“ pro zlomek a „F-N“ pro popis společného působení Lásky a Zápasu (obojí *passim*), které v textu hlavního výkladu nepůsobí příliš dobře. Některé formulace výkladu jsou bohužel stejně temné jako zlomky Empedokleova díla. Obáváme se, že jsme ne zcela porozuměli větám jako „*Aí už ale částčky přijmeme, nebo je s díky ponecháme stranou, dostaneme úplné rozloučení kořenů a Sfairis jako dvě směsi, které se od sebe kvalitativně ani kvantitativně ničím neliší, takže se vposledku nelze vyhnout postulaci dvou Sfairů.*“ (218) Z těsně předcházející argumentace též dost dobře nechápeme, proč „*úplné oddělení kořenů je s Empedokleovým cyklem velmi špatně slučitelné*“ (216) a nerozumíme zcela výkladu o dvou kosmických polokoulích (207–214). Krom toho není jasný Vítkův názor na to, kolik básní Empedoklés vlastně napsal – proti výše zmíněné hypotéze o jediném jeho díle se někdy *implicite* pracuje se dvěma odlišnými skladbami: „*Zdá se proto, že Aristotelés Katharmoi nikdy nečetl a teorii duše zfabuloval pouze na základě výpisků z Fyzik [...].*“ (303) Nepodařilo se nám také nalézt pasáž, kde se dokazuje teze, jež ve Vítkově interpretaci hraje někdy dosti významnou roli a podle níž „*čtyři prvky [...] u Empedoklea nejčastěji figurují právě v podobě nevyjádřeného podmětu*“ (252, srov. 261). Máme-li se však z odbočky o nejasnostech ve výkladu a argumentaci vrátit zpět ke stylu, nelze si nevšimnout, že jeden z jeho nejzvláštnějších rozporů představuje již zmíněná a na první pohled zřej-

má velmi vědecká a učená forma díla („*vnějšně se jedná o klasickou vědeckou monografii*“ – 7), která je v pozoruhodném napětí k někdy velmi obraznému a expresivnímu Vítkovu jazyku. Empedoklés tak nakonec neodešel k bohům „*i s botama*“ (38) a „*ve svých spisech osobivě vyžvanil pythagorejská tajemství*“ (50), Pýthagorás zase „*vymlsával z různých zdrojů moudra*“ (53) apod. Dosti nesympaticky rovněž působí, že si těmito a podobnými formulacemi Vítek leckdy pomáhá, má-li se vypořádat s odlišnými interpretacemi Empedokleova díla, jakkoli vtipné mohou někdy být: „*Tak se znovu očitáme u základní podvojnosti fenoménů, která výrazně mění tradičně jednosměrné výklady, podle nichž je hodný a pasivní bůh (Sfairos), jež chová dobrá Láska starostlivě pod křídly jako kvočna vejce, rozkopnut zlým kloučetem Zápasem, takže z vyteklého obsahu povstává zlý rozrůzněný svět, jenž pak musí být následně zase pracně lepen v jedno.*“ (161) Hlavním terčem kritiky je – jako ostatně u většiny učenců zabývajících se předsókratiky – přitom Aristotelés a jeho žáci. Místo podrobnější polemiky proti Theofrastově ztotožnění „*kvantity dechu s kvalitou čichového vjemu*“ se na jednom místě bohužel pouze dozvídáme, že je to spíše „*aristotelikova interpretace než [...] Empedokleův názor*“, načež následují tato slova: „*Podle mého soudu si lze sotva představit, že by nesmyslnosti tohoto typu mohl hlásat nějaký přičetný dospělý člověk, natož pak filosof s lékařským vzděláním. Podobně nepravděpodobné je i Theofrastovo tvrzení [...].*“ (277)

Prvotní dojem z knihy, jež působí jako chladná vědecká práce psaná *sine ira et studio*, se proto během četby postupně mění v přesvědčení, že tato (a další) studie je Vítkovým svébytným a přitom velice erudovaným pohledem na předsókratickou epochu řeckého myšlení (a zřejmě i na svět vůbec), jehož meze jsme se pokusili v této kritice ukázat a jemuž lze na jistých místech vytknout některé problematické detaily v interpretaci.

POZNÁMKY

- 1 Pro toto tvrzení srov. např. formulace jako: „*Avšak některým lidem je esenciální ambivalence světa naprosto cizí a nepřijatelná, neboť chtějí mít vše bílé nebo černé – a to bílé pokud možno lepší a hierarchicky vyšší než to černé.*“ (148)
- 2 Srov. zvláště: Parmenidés, *Host* 7/1997, s. 75–102, kde se mimochodem setkáváme s interpretací v mnoha rysech podobnou *Studii* o Empedokleovi včetně krajní skepse ohledně Parmenidova života a předchůdců a důrazu na osobu Bohyně-Afrodity-Persefoné-Velké Matky. Dále viz důležitou práci Dionýsos, *Souvislosti* 1/1996, s. 12–34. Krom toho hraje ambivalence významnou roli v článku Sexualita v Řecku, *Host* 1/1997, s. 41–50 a ve studii daleko překračující řecký svět: Intelektuál a plebej, *Souvislosti* 2/1997, s. 151–167.
- 3 V této souvislosti srov. dále s. 350–351, zajímavý je též úvod k článku Dionýsos, op. cit., s. 12–14.

VOJTĚCH HLADKÝ (1978) studuje filosofii a řečtinu na FF UK v Praze. Zabývá se zejména antickým a pozdějším platonismem (Mikuláš Kusánský). Spolu s Jakubem Krčem připravil edici *Kupidovy střely a Dě-tinského řádku* Šimona Lomnického z Budče.

PETR BORKOVEC / FALCONI TINNUNCULO

POKRAČUJI V BISHOPOVÉ

Dole při okraji vody, v místech,
kde se vytažují čluny, po dlouhé rampě,
klesající šikmo ke dnu, tenké stříbrné
kmeny leží vodorovně
přes šedé kameny, pořád dolů,
dva tři metry od sebe.

Jako by se už nikdy neměl pohnout,
sevřený plynoucí vodou, nalevo
stojí, s čarou ponoru zarostlou větvemi
a zlomky prken, na kterých se chytil plevel,
těžební člun, žlutý nátěr
se pomalu propadá do rzi.

Nad zaprášenou přídí, nad kuzelem
hladkých kamenů, z něhož trčí,
na opačném konci jak pověšená ve vzduchu, plošina
s gumovým pásem, se zdvíhá
členité rameno s pootočenou lžící,
v které se leskne, jak olej, dešťová voda.

Pěšina, vypražená do tvrdosti cihel,
běží k pile uprostřed pole, rovná,
tam se otáčí a obchází ji
ve čtyřech zaoblených úhlech
a táhne se dál přes pole,
udusaná, rovná a přesná.

Na protějším břehu, kde z řeky,
svislá a hladká jak zeď, stoupá skála,
borovice malátně zaklání větve
a mezi nimi, v širokých průzorech,
se rozvírají jiné borovice,
ty o něco výš, na travnatém temeni.

2002

RUKA, NEBE, SCHOD

Nekonečné střídání oken a dřezů,
zlatých oken a stříbrných dřezů,
očí na skle, rukou pod vodou.
Střechy tu nemají nepřítel;
teď večer, kdy v pruzích slunce
lenivě tráví odpolední lov,
portály, okna, římsy, schodiště
vydechnou, vyrazí po své myši práci,
hbitě a přesně zachovávají svůj rod.
A poštolky dokola zkoušejí dvojhlas,
přes první sloku se nedostanou.
Ruka v horké vodě
otéká a měkne,
tak jako nebe chvíli nato.

22. 2. 1998

* * *

Havrani vystřelují nad vinice,
hluboko za kopcem
nehybný objem hejna.
Pár posledních výměň na řece,
opakující se lesk.

Pak už se nic neobnoví.
Jen stehy nábřežních laviček.
Člun se vrací k těžební lodi,
zhasnou nepotřebná světla.

Tři věci: lepkavá hmota horizontu
v místě, kde řeka mizí,
mrak kopce,
nepozorované vyublávání
havraního hejna.

11. 2000

* * *

Straka koupající se ve svrchní větvi,
klidná jak oko, které pozoruje hřmění.
To měsíc stoupal a nic neviděl,
žlutý jak stránka, s nocí po ruce.

A do krajiny zapřažená řeka
záblesky odháněla ptáky,
trpělivě z nejspodnějších pater
vraceli se s posilami zpět.

11. 10. 2000

OKNO

Podjezerní vlaštovky. Posloupnost zeleně.
A naráz bouřka jak z jiné epochy.
Vyražený dech barev.
Sklo blesku. Kyt blankytu.

7. 1999

ŘEZNIČINA

M. C.

Boj zelených objemů.
Hrom propadá patry.
Drobné druhy zvuků prchají
do svých nor. Na hraně dveří
zprohýbaný list syčí jako had.
Z trávy se vysmekají bílé můry,
miniatury ptačích koster.
Prozatím stojíme v kruhu přirovnání,
hlídáme jeden druhého.
V noci sen o trhání plevele:
Hluché propadliny lopuch, pláty
chlupatých plechů. Páru látku,
rvu čalounění plné vody.

14. 7. 2002

* * *

Terče strak nad zlatým deštěm,
honička poslů s rozzářeným bělmem.

26. 8. 2000

V OKU VÁŽKY

V oku vážky tvary oblékají
šedomodré opleskané bundy,
pestrá těžká věc
podobá se větvi borovice.
Rozkymácená barva, vějíř hrany.

Sebekratší pohyb, zaváhání, nádech
zaznamená ale černí na běli:
tušové písmeno, napuštěná nit
prosakují papírový vítr.

12. 1999

JUDOLIA, STRANGALIA

Pod spodním patrem větví
tkáň komárů a muchnic, hlasů, horizontu,
oko roháče, zkoumající sloupek plotu,
květní tesařící, na krovkách posmrtné masky,
v rovnoměrném světle se zažehují ohně,
které nevábí a nezrazují.

16. 6. 2001

VE SVĚTLÝCH LESÍCH

Ve světlých lesích a polích
jsou hlavy pasažérů z hladkého skla,
kouřové vázy s mou tváří
a očima, ve kterých

káně nízko nad sklizenou plochou,
naprosto stejné odstíny hnědí,
bažant v polehlých krajních keřích,
dvě šedé volavky, v otáčce,

v zákrytu, straka a liška, dvě srny
smutně pozorující pod náspem.
Nevím, co je za oknem vlaku
ve světlých lesích.

21. 9. 2002

* * *

Na polích za městem byl sníh, a není,
a přesto chybí pocit rozuzlení,

chuť, pachůt změny, ani ta ne,
když pozoruješ prázdné pláň,

vzdálené, blízké, jako na dlani.
Nad polní zemí letí havrani

jak černá deska, jak stín vzducholodě,
jak jednotvárné vlečné lodě,

táhnoucí po jediné trase
hladinu, která zavírá se,

říční most a dno, říční ostrov, přivoz,
říční břeh, říční mávající život.

Jak černé kopce navršené hřměním
dálnice, jako vnitrozemské změny

počasí, povrchů a světel
na odpočívadlech a v benzinových světech,

tam, kde si stíny zapínají stín,
a reflektory loví fresky propasti.

Jak pohled, který zavřou lesní zdi,
jako les, který průsek odhodí,

jak průsek, který strhne lesní tma,
jak les, jež pole odrovná,

tak matní jako hloučky laní v poli,
dravec na kraji čehokoli

a oko za sklem obrácené za ním.

2000, 2001

Básník a překladatel poezie PETR BORKOVEC se narodil roku 1970 v Louňovicích pod Blánkem. Letos vydal překlad ruský psané poezie Vladimira Nabokova *Ut pictura poesis* (Triáda), překlad Aischylovy tragédie *Oresteia* (s Matyášem Havrdou, ND) a dvanáct básní pod názvem *A.B.A.F.* (Opus). Některé zde otištěné texty jsou zařazeny do sbírky *Needle-book*, kterou vydává nakladatelství Paseka ve výběrové řadě Klubu přátel poezie na jaře 2003.

DVAKRÁT KOMÁREK

Doménou prozaického psaní Martina Komárka jsou postavy větších či menších ztroskotanců, jejichž životy jsou poznamenány především sexuální roztoužeností a alkoholem.

V posledních dvou knihách je dějištěm jejich osudů budoucnost a Komárek se tak zařadil mezi autory české sci-fi.

Není to ovšem sci-fi technicistní, spíše taková, jakou psával Josef Nesvadba. Temná, využívající české realie, plná podivných postavíček.

Je pravděpodobné, že česká sci-fi obec, která funguje trochu jako klub známých, mezi sebe nikdy nevezme žádného autora, který není „čistý“ scifista. Cožpak někdo považuje třeba Párala za pravého scifistu?

Pokud jde o literární obec jako takovou, bude stejně novináře, který „také“ píše romány, považovat pravděpodobně vždy za outsidersa. Spisovatel totiž u nás může psát do novin, ale když novinář píše knihy, bude vždy jen publicista, který si chce uspokojit své neukožené ambice. (Tolik tedy „nezaujate“ ve vlastní věci.)

Porovnáme-li romány *Smrtíci* (2000) a *Rytíři kříže* (2002), je na první pohled patrné odlišné „ideové“ vyznění. Řečeno lidově, v první knize jde o karikaturu moderní západní a amerikanizované společnosti, v knize druhé o stále aktuálnější hrozbu terorismu a „střetu civilizací“.

Oč běží: *Smrtíci* se odehrávají

v roce 2048 na dvou místech planety, v Bohemii, což není třeba vysvětlovat, a USA. O atmosféře knihy vypovídá dostatečně už citát použitý na obálce: „*Tak co říkáte Bohemii?*“ zeptal se *Naslim*. „*Zapadákov, co?*“ *Time se usmála, aniž pootevřela rty z výrazněné bledou rtěnkou: „Je to mnohem horší, než jsem si myslela.“* (s. 25)

A je to skutečně ještě mnohem horší, než by předpokládal i sám čtenář. Bohemie je jakousi zemičkou na periferii světa, která žije pod ochranou amerických jednotek. „*Byla jen torzem původního státu, o pohraniční hory a východní část, Moravu, přišla při mezinárodních arbitrážích po roce 2000. V současné době žila pouze z turistického ruchu, kromě řemesel a opravárenských služeb zdejší výroba zanikla. V turistických službách se živila asi polovina vzrostlého obyvatelstva, ostatní žili z podpor.*“ (s. 17) Celou zemí proudí kamiony pašovaného alkoholu. Americké okupační jednotky trooperů se pokoušejí tuto „*smrtící Mississippi*“ zarazit, ale zdá se, že se jim to moc nedaří. Požívání alkoholu v množství větším než malém se trestá patnácti lety žaláře, převýchovou nebo výjimečným trestem. Podobu světa určuje Amerika a tu vedou podivní prezidenti dosazovaní velkými firmami. Chovají se podle vzoru Bushe mladšího, jak je představován

v intelektuálních vtípech. Americký prezident Halemý, sportovec, kterému je v době nástupu do úřadu třiaadvacet, se například v TV show vyjadřuje takto: „*Opilství Ježíšovo přivedlo na svět zločinné náboženství, které na víc než tisíc let oslabilo životaschopnost lidského rodu. Požívání alkoholu vždy vedlo k agresi, dávka rumu, kterou dostávali útočící pěšáci, z nich dělala vraždící stroje. A nakonec Hitler, ďábel v lidské podobě, ani na okamžik střízlivý.*“ (s. 73)

Ztělesněním ošuntělé Bohemie je profesor Kočka, ministr kultury. Chodí většinou pěšky, protože jako ministr druhé kategorie nemá nárok na vůz. Jeho syn Václav a Václavova žena Ester žijí v neustálém alkoholovém opojení a představují tu jakýsi underground.

Do tohoto světa přijíždí ctižádostivá Time Leereová, která chce získat titul supertroopera. Všechno nakonec dopadne jinak. Time se zamiluje do jednoho z místních mužů, nechá se svést ke „kontaktnímu“ sexu (zatímco všichni vyspělí lidé se už dávno oddávají sexu virtuálnímu), pije alkohol a vůbec všelijak jinak chátrá, až se stane obětí intrik z vlastních řad.

Knihá končí propadem bohemiánské i americké společnosti do chaosu, kdy ve světě, v němž realitu vytvářejí média, už nikdo neví, co je pravda a co je jen uměle vytvořený obraz. Vzpoura v Bohemii končí scénami připomínajícími divoký odsun sudetských Němců, kdy Češi ubíjejí trooperu zahrocenými kůly a barbarství vítězí.

Rysem Komárkova psaní bývá často nastavení opačné perspektivy. Nikdo zřejmě nepředpokládá, že by Bohemii čekal tak tristní osud, jak je vylíčen ve *Smrtácích*. Ostatně ani z Komárkovy publicistické činnosti se nezdá, že by něco takového očekával. Právě rozpor mezi autorovou angažovaností, kterou můžeme z nedostatku jiných slov nazvat proamerickou, proevropskou a prozápadní, a nevábným obrazem vylíčeným ve *Smrtácích* (civilizace, kterou zbavilo všech půvabů právě rozvinutí některých vlastních trendů) naznačuje, že Komárek má spíše obavy z toho, že jeho oblíbená civilizace může takto skončit. Je to pokus odhadnout, jak by se také západní civilizace mohla vyvíjet, kdyby převládlo okouzlení politickou korektností, opojení velmocenskou silou, chorobný kult zdraví a hygieny, záliba v neskutečných obrazech a opuštění náboženství.

Takto nadhozená témata se znovu vracejí v zatím poslední Komárkově knize *Rytíři kříže*. Inspirace událostmi 11. září je zjevná a přiznaná. Autor tu však opět otočil perspektivu. Jeho východiskem je vyprávění o světě, který žije pod nadvládou muslimů. Těm se podařilo dovršit boj, který začal Usáma I., a nakonec přemohli slabou křesťanskou civilizaci. Tím, kdo tu hraje roli zaostalé a komplexem méněcennosti stížené společnosti, jsou křesťané žijící v ilegality kdesi v americké poušti a také v katakombách pod Prahou.

Místo teroristické organizace Al-

-Kajda tu zaujímá spolek Rytíři noci, který vyhodí do povětří mešitu Al Aksá. Jednou z hlavních postav románu je pražský chlapec Hassan, kterého si Rytíři noci vybrali, protože je zřejmě vyvolen pro nějaké významné posláni. Jak to dopadne, není ještě jasné, protože *Rytíři kříže* mají být jen 1. dílem trilogie, takže na výsledek si budeme muset ještě počkat.

Oproti všem ostatním knihám mají *Rytíři kříže* mnohem méně komplikovaný jazyk, autor se nesnaží o žádné „umělecké“ metafory, děj plyne mnohem průzračněji.

Příklon k antiutopii uvolňuje autorovi ruce, takže se nemusí omlouvat za to, že odbočuje z realíí více, než se sluší (v knize *Králíček vám dodá lesku* nemá třeba průběh soudního jednání nic společného s tím, jak soudní jednání vypadají, k čemuž se tvůrce s lítostí přiznává).

Rytíři kříže tvoří oproti předchozím knihám určitý předěl. Zdá se, že autor tu neměl vysoké ambice, které by mířily do vysokých uměleckých pater, ale chtěl prostě formou příběhu (oproti realitě zrcadlově obrácenému) sdělit svůj názor na nebezpečí fanatismu, ať už je jeho nositelem kdokoli. Paradoxně však právě tato jednoduchost knize prospěla. Nutnost stylizovat se jako vypravěč do role morálně přísného pražského muslimského chlapce Komárkovi zabránila v naturalismu, kterého bývá jeho líčení sexu a alkoholového opojení jinak plné. Forma si tu podmanila obsah k dobrou věci. I víno samo tu už

není kapalinou, kterou si hrdinové prolévají hrdlo po hektolitrech, ale spíše nápojem duchovním. Problém fanatismu je ostatně mnohem reálnější i zajímavější než poněkud umělé téma virtuální reality a hrozící americké okupace Evropy. Pokud bude některým čtenářům chybět dostatečná dávka potácivého sebenalézání intelektuálů, nebude se mýlit. V posledních dvou Komárkových knihách nic takového není. Je to slušný střední proud, ve *Smrtících* trochu připomínající americkou sociálně-kritickou sci-fi, v *Rytířích kříže* ještě cosi staršího, aspoň pokud jde o formu. Tímto stylem by mohla být kniha napsána třeba ve čtyřicátých letech dvacátého století. To není negativum, pokud jde o modernismus, po Joyceovi už stejně nic nového pravděpodobně nepřijde.

Ještě poznámku na závěr: přesvědčení o převaze západní civilizace, které bývá patrné spíše z Komárkových novinových komentářů než z jeho próz, tu vychází najevo spíše nepřímou. Z toho, o čem se autor rozhodl psát. Zatím se zdá, že pouze západní člověk je schopen – byť někdy jen v rámci intelektuální hry – provést ono přepólování, pokusit se pohlédnout na vlastní svět cizíma očima, zapochybovat o výlučnosti své pravdy, říci si ono „co kdyby“. Co kdyby měl pravdu ten druhý?

Jan Jandourek

Martin Komárek, *Smrtící*. Praha, Hynek 2000.
Martin Komárek, *Rytíři kříže*. Praha, Wales 2002.

KERTÉSZOVO DÍLO A JEHO TÉMA

Literární dílo Imreho Kertésze bylo vždy z velké části zastřeno svým tématem a bude muset uplynout ještě dlouhá doba, aby tomu tak nebylo. Obludný pokus o zbavení práv, oloupení a vyhlazení veškerého evropského Židovstva nepatří mezi historiky, které lze v úterý vyřídít a ve středu odložit. Nepromlčí se. Nelze je dodatečně přešít podle požadavků rodinných ság, aby je pak bylo možné společně s ostatními, odpustitelnými hříchy zapomenout. Kolektivní pokus o totální zbavení práv, organizované oloupení a metodické vyhlazení je důsledkem vědomé intelektuální činnosti a koordinované mentální výchovné práce několika evropských pokolení. Ani zdaleka nemůže být považován za provozní poruchu evropské nebo třeba maďarské historie. Neexistuje a nikdy pro něj nebude existovat církevní ani světské odpuštění. A pokud v souvislosti s ním nenese nikdo osobní odpovědnost, neznamená to, že by neměl trvalou zodpovědnost vůči dějinám.

Realita Osvětími se stala v uplynulých padesáti osmi letech univerzálním měřítkem politického

myšlení a legislativy. Nemohou se jí vyhnout ani ti, v jejichž je to největším zájmu, nacionalisté a fašisté. Musí se nedobrovolně distancovat od toho, co by nejráději znovu uskutečnili. Etnické čistky, masové vraždy a genocida už nepatří mezi legitimní národní vize. Historická zkušenost Osvětími se chová jako vysoký práh, na němž si může každý z nás dennodenně poměřovat míru své osobní ignorance, případně věrohodnost své bezelstnosti. Kdo nepřemýšlí o Osvětími, nemůže přemýšlet o Bohu. Bez Osvětími se nedá přemýšlet ani o dračí setbě člověka. Přes tento vysoký práh kolektivního vědomí nemohou nepřejít soukromé osoby, rodiny, církve ani státní instituce. Ti včera narození ani ti, co se narodili dnes. Ledaže záměrně odejdou do vedlejšího pokoje. Pak ať ovšem počítají s důsledky své izolace.

Bez Osvětími nelze nakreslit obraz člověka evropské kultury. Vidíme ji v netečném éterickém úsměvu Mony Lisy, její mrtvolý čouhají zpoza oltářního obrazu v Isenheimu. Bůh nezemřel, ale člověku již nepomůžou masky, šminky, malovaná plátna, záclonky a kudrlinky. Tisíciletý Boží

obraz sebelítosti a sebelásky se s konečnou platností rozplynul v hořících jámách Majdanku a Sobiboru, v krematoriích Osvětimi a Ravensbrücku, na nádraží v Szegedu, Nyíregyháze, Debrecenu, Miskolci a Pécsi. Křesťanství nemá jinou, ideálnější realitu, nemá dějiny oddělitelné od Osvětimi. Neexistuje křesťanská teologie bez Osvětimi.

Je zvláštní, jak je tímto tématem zastřeno nejen literární dílo Imreho Kertésze, ale že toto velké téma zastírá i jeho vnitřnější témata.

Kertészova témata jsou vestavěna do sebe jako hrůzostrašné kouzelné skříňky. Osvětim vystihl jako nejhlubší realitu esenciální povahy evropské kultury, když se z reality nepřetržitých diktatur ohlédl na krásnou a jedinečnou Osvětim svého dětství. Velké strukturní poznání jeho literárního díla je v tom, že Osvětim viděna z Osvětimi vidět není, ale ze zorného úhlu nepřetržitých diktatur jako by to byla pěkná vzpomínka. V diktatuře je každý obsah vědění již dopředu fixován. Je nepřijemné přiznat kontinuitu tam, kde by ostatní chtěli vidět nanejvýš civilizační zkrat, nevysvětlitelné dílo zla nebo dílo náhody. Toto pojetí dějinné reality, vlastností člověka a jeho založení nám v pohledu zpět ani do budoucna neposkytuje žádné dojemné iluze. Nedisponuje ani žádným odkazem, s jehož pomocí by bylo možno položit pohodlné rovnítko mezi černou a rudou diktaturu a – *à la Nolte* – zločiny jedné ospravedlňovat zločiny té druhé. Co se stalo dnes,

může se přihodit i zítra. V kratičké chvíli ticha, než popravčí četa znovu nabije zbraň, Kertész pojmenuje souvislosti a vymezí body, na nichž se diktatury setkávají. Vyjasní, jak jsou do sebe uloženy ony děsivé kouzelné skříňky lidské povahy a evropských dějin.

Tento jazyk, tato kultura a tento její řád, nic z toho není náhodné ani libovolné. Filozofický rozbor vykládá pouze jednu, ačkoliv bezpochyby značnou část ze skrytých témat literárního díla Imreho Kertésze. Principiálně by mohlo být napsáno v jakémkoliv jazyce. A přesto je zajímavé, že bylo napsáno v materiálu jazyka, jehož pojmy byly dosud jen málo dotčeny přípravou filozofického uvažování. V jazyce, jenž zná nanejvýš interpretace jinojazyčných filozofií, vlastní filozofii však nemá. V Kertészově básnickém jazyce se tento nedostatek, téměř generální nedostatek zanalyzovaných a ustálených pojmových obsahů, proměnil v přednost. Z materiálu maďarského jazyka vypracoval povrchy nezúčastněného vidění. Dodatečně se ukazuje, jak tvárná struktura maďarské věty tuto schopnost nezúčastněného vidění jazyku nabízí. Kertészova věta zachytí trapnou skutečnost jen sotva se chvějícím pohledem v odmclce mezi dvěma pocity zatíženými banalitou. Čímž autor vytvořil novou kvalitu smyslu pro realitu v maďarštině.

(Élet és irodalom, XLVI, 42, 18. 10. 2002)

Péter Nádas

* * *

Jen několik dní poté, co švédská Královská akademie vyhlásila maďarského spisovatele Imreho Kertésze letošním nositelem Nobelovy ceny za literaturu, napsal známý mladý publicista György Szerbhorváth, že nejsmutnější z toho můžou být dnes již světoví maďarští spisovatelé Péter Esterházy a Péter Nádás, kteří si mohou být téměř jisti, že je tato pocta mine. Vystihl tím pocity rozčarování, které rozhodnutí švédské akademie v Maďarsku vyvolalo. Zatímco tito spisovatelé, jejichž debuty spadají rovněž do 70. let, hrají již po celá desetiletí významnou roli při tvorbě duchovního klimatu maďarské společnosti, jsou zařazeni do literárního kánonu a jejich jméno proniklo do nejširšího domácího kulturního povědomí (o bestselleru roku 2000 z pera Pétera Esterházyho *Harmonia caelestis* obšírně informovaly *Souvislosti* 2/2001), Kertészovo jméno znala v Maďarsku ještě nedávno jen hrstka intelektuálů.

Kertészův první román *Člověk bez osudu* (Sorstalanság, 1975; slovensky pod názvem *Bezsudovosť*, 2001; ukázky z románu a autorův medailon od Kateřiny Pošové otiskly *Souvislosti* 3–4/1998) dlouho nemohl vyjít a nedočekal se téměř žádné kritické odezvy. Jeho tematika nezapadala do tehdy kanonizovaného obrazu o druhé světové válce s jasnými viníky, oběťmi i spravedlivými vítězi. Kertészovo zpracování tematiky holocaustu bylo

dokonce považováno za urážlivé. V tomto kontextu nepřekvapí, že i překlad románu vydaný v tehdejší východním Německu se setkal s nulovým ohlasem. Mírný přelom v recepci Kertészova díla nastal koncem osmdesátých let, kdy uvolněná atmosféra rozpadajícího se režimu umožnila rozkrývat stará tabu. Román *Fiasko* (A kudarc, 1988), ohledávající svět pohledem dítěte z předchozího románu a zároveň z perspektivy téhož člověka jako staršího neúspěšného spisovatele, byl vykládán například v paralele s *Kafkovým Procesem*, v pojetí světa jako místa, kde je na nás vyvíjen neustálý tlak a kde jsme trestáni, aniž bychom se dobrali vlastní viny, prostoru, odkud není úniku a který nakonec přijímáme jako samozřejmou realitu, učíme se novým a novým pravidlům přežití a uznáváme, že to, co se v nás vzpírá, je snad tím dostatečným důvodem k obvinění. Po převratu vyšla většina Kertészova dnes již rozsáhlého díla a autor získal řadu domácích ocenění. Přestože recepci jeho knih již neruší dezinterpretace spojené s falešnými mýty o druhé světové válce, Kertész donedávna ani nebyl pokládán za (maďarského) spisovatele. Jak upozorňuje Péter Nádás, téma jako by překrylo ostatní hodnoty Kertészovy tvorby. Jeho knihy jsou mnohdy mylně považovány za dokumentární autobiografii na pokračování a strohý jazyk snaživého středoškoláka, příznačný pro jeho první román, je často vnímán jako projev jazykové neobratnosti. Ono hlavní

téma se navíc i po téměř šedesáti letech od konce války špatně umísťuje do koncepce domácí rodinné ságy národních dějin. Ani maďarská společnost není zdaleka vyrovnána se svými temnými místy minulosti a společenská frustrace z toho plynoucí tvoří i zde podhoubí pro nejrůznější smyšlenky a zástupné zášti. Když se autor v devadesátých letech vložil do polemiky o popírání holocaustu, nevyhnul se antisemitským útokům, a kulturní politika předchozí vlády se ho dokonce pokoušela vytěsnit z literárního provozu. Skutečnost, že zpráva o udělení Nobelovy ceny zastihla spisovatele na stipendiu v Berlíně, vyvolala v mnohých spoluobčanech dojem, že je emigrantem a spisovatelem více německým než maďarským. Je pravda, že sjednocené Německo objevilo Kertésze hned na počátku devadesátých let, kdy se znovu přeložený *Člověk bez osudu* prodal v počtu 180 000 výtisků; po něm následoval překlad téměř všech dalších knih. Především odtud si pak jeho dílo našlo cestu do ostatní Evropy a Ameriky. V kontextu svého nenápadného života a monotematického díla se přitom Kertész, který je bytostným Budapešťanem a své rodné město

dobrovolně neopustil ani v dobách, kdy by k tomu měl pádné důvody, skutečně jeví jako typický emigrant, člověk, který ztratil svou vlast, musí si vystavět novou, člověk bez osudu, jemuž se podařilo učinit bezosudovost svým osudem.

K svému celoživotnímu tématu se přibližuje různými literárními formami. Vedle románové trilogie *Člověk bez osudu*, *Fiasko* a *Kaddiš za nenarozené dítě* (Kaddis a meg nem született gyermekért, 1990; česky 1998) vydal kratší novely *Stopař* (A nyomkereső, 1977), povídky *Anglický praporek* (Az angol lobogó, 1991), črty a deníkové poznámky z let 1961–1991 *Deník galejníka* (Gályanapló, 1992), společně s replikou Pétera Esterházyho vydal v jednom svazku knížku *Protokol* (Jegyzőkönyv, 1993), dále sebereflexivně laděné prózy z let 1991 až 1995 *Někdo jiný* (Valaki más, 1997) a eseje ve svazcích *Holocaust jako kultura* (A holocaust mint kultúra, 1993), *Kratičká chvíle ticha, než popravčí četa znovu nabije zbraň* (A gondolatnyi csend, amíg a kivégzőosztag újratölt, 1998) a *Vyhnaný jazyk* (A számqzött nyelv, 2001; slovensky 2002).

Přeložila a komentář napsala Marta Morvayová.